

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

Schelderode, Sint-Martinuskerk (Oost-Vlaanderen)

Eindverslag van een onderzoek
in het kader van een wetenschappelijke vraagstelling

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL

Schelderode Sint-Martinuskerk (Oost-Vlaanderen).
Eindverslag van een onderzoek in het kader van een wetenschappelijke
vraagstelling.

REEKS

Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 278

AUTEURS

Cedric Van Huffel, Merel Van Eynde, Jan Moens & Marnix Pieters

JAAR VAN UITGAVE

2023

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke
instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the
Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Peter De Wilde

OMSLAGILLUSTRATIE

Vrijmaken van de skeletten in de werkput ter hoogte van het kerkportaal
van de Sint-Martinuskerk in Schelderode
Copyright ADEDE

agentschap Onroerend Erfgoed
Havenlaan 88 bus 5
1000 Brussel
T +32 2 553 16 50
info@onroerenderfgoed.be
www.onroerenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.
This work is licensed under the Free Open Data Licence v.1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding
4.0 Internationaal-licentie. Bezoek
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van
de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution
4.0 International License. To view a copy of this license, visit
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

<https://doi.org/10.55465/ZVTH6330>
ISSN 1371-4678
D/2023/3241/215

SCHELDERODE SINT- MARTINUSKERK (OOST-VLAANDEREN)

Eindverslag van een onderzoek in het kader
van een wetenschappelijke vraagstelling

CEDRIC VAN HUFFEL, MEREL VAN EYNDE, JAN MOENS & MARNIX PIETERS

INHOUD

1	ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN HET PROJECT	5
2	INLEIDING.....	7
3	BESCHRIJVING VAN HET UITGEVOERDE ONDERZOEK	9
3.1	DE ONDERZOEKSOPDRACHT.....	9
3.1.1	ALGEMENE BEPALINGEN	9
3.1.2	DE VRAAGSTELLINGEN MET BETREKKING TOT HET ONDERZOCHE GEBIED.....	9
3.2	WERKWIJZE EN OPGRAVINGSSTRATEGIE	9
4	BESCHRIJVING VAN DE RESULTATEN	15
4.1	BESCHRIJVING VAN HET ONDERZOCHE GEBIED.....	15
4.2	HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS.....	16
4.2.1	ALGEMENE HISTORISCHE CONTEXT VAN SCHELDERODE	16
4.2.2	CARTOGRAFISCHE BRONNEN.....	17
4.2.3	ARCHEOLOGISCHE CONTEXT VAN SCHELDERODE.....	21
4.3	BESCHRIJVING VAN DE SITE	22
4.3.1	STRATIGRAFIE	22
4.3.2	SPOREN EN STRUCTUREN	24
4.3.3	REFERENTIEPROFIEL.....	33
4.4	VONDSTEN	42
4.4.1	AARDEWERK.....	42
4.4.2	BOTMATERIAAL.....	45
4.4.3	METAAL	50
4.4.4	HOUT.....	50
4.4.5	GLAS.....	50
4.4.6	NATUURSTEEN.....	51
5	INTERPRETATIE & SYNTHESE	52
6	BEWARING EN DEPONERING ARCHEOLOGISCH ENSEMBLE	52
7	LIJSTEN	53
7.1	SPORENLIJST	53
7.2	VONDSTENLIJST	57
7.3	MONSTERLIJST	60
7.4	FOTOLIJST.....	61
7.5	FIGURENLIJST	64
7.6	TABELLENLIJST	65
8	BIBLIOGRAFIE	66
8.1	LITERATUUR	66
8.2	INTERNETBRONNEN.....	66

Trefwoorden	Oost-Vlaanderen – Merelbeke – Schelderode Erfgoedtypes – Gebouwen en structuren – Religieuze gebouwen en complexen – Kerken Erfgoedtypes – Archeologische depots – Depositie van menselijke resten Dateringen – Middeleeuwen/Nieuwe tijd Wetenschappelijke vraagstelling
--------------------	--

Terreinwerk
Cedric Van Huffel (ADEDE bvba)
Jolien Vranken (ADEDE bvba)
Melissa d’Haenens (ADEDE bvba)
Lisa De Kegel (ADEDE bvba)
Merel Van Eynde (ADEDE bvba)
Diekje Lathouwers (ADEDE bvba)
Marnix Pieters (aOE, referentieprofiel)

Antropoloog
Merel Van Eynde (ADEDE bvba)

Opmetingen en aanmaak kaartmateriaal
Cedric Van Huffel (ADEDE bvba)
Jolien Vranken (ADEDE bvba)
Sylvia Mazereel (aOE)

Tekenwerk en plannen
Melissa d’Haenens (ADEDE bvba)
Lisa De Kegel (ADEDE bvba)
Cedric Van Huffel (ADEDE bvba)
Jolien Vranken (ADEDE bvba)
Diekje Lathouwers (ADEDE bvba)

Fotografie terrein en vondsten
Cedric Van Huffel (ADEDE bvba)
Melissa d’Haenens (ADEDE bvba)
Lisa De Kegel (ADEDE bvba)
Jolien Vranken (ADEDE bvba)

Rapportage
Cedric Van Huffel (ADEDE bvba)
Merel Van Eynde (ADEDE bvba)
Jan Moens (aOE)
Marnix Pieters (aOE)

Lay-out
Sylvia Mazereel (aOE)

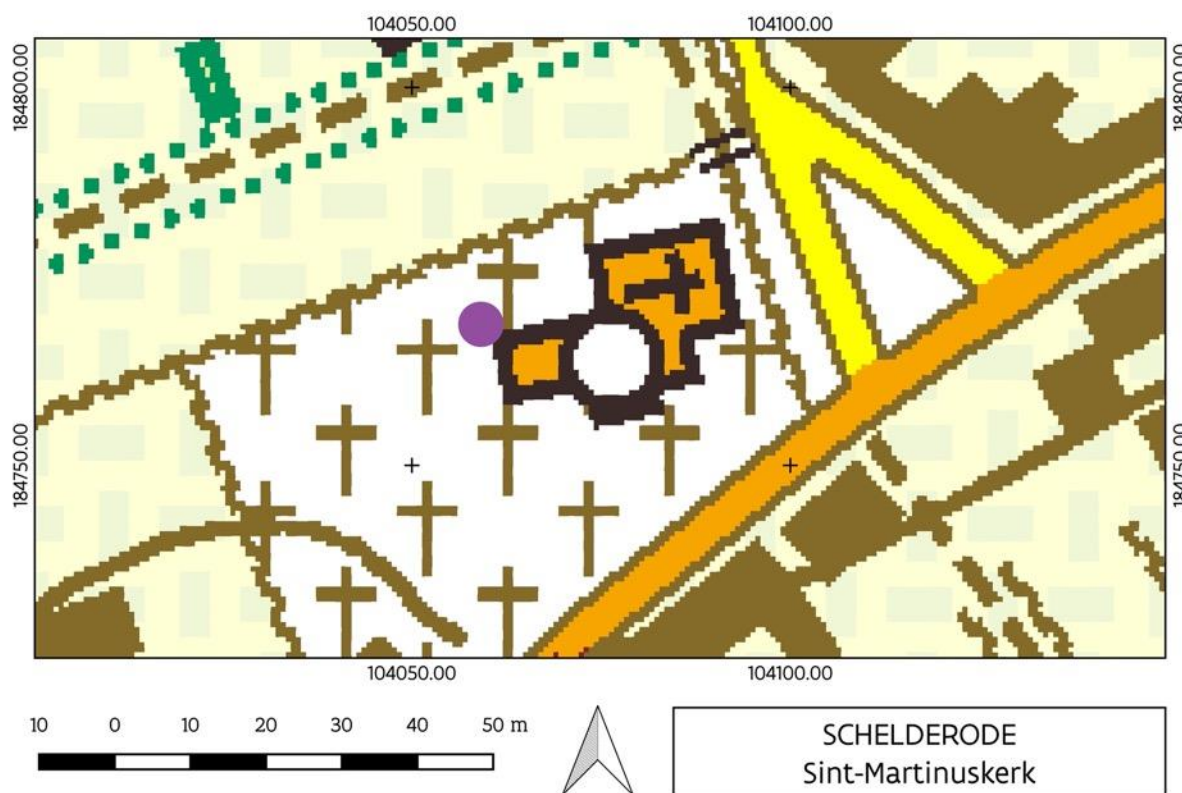

2 INLEIDING

In het kader van de herbestemming van de Sint-Martinuskerk van Schelderode en de werken die daarmee gepaard gingen, werd archeologisch onderzoek uitgevoerd aan de buitenzijde en binnenin de kerk¹. Het gebouw zou hierbij omgevormd worden tot ontmoetingscentrum.

Het onderzoek buiten de kerk vond plaats in een zone van 25 m² net tegen de westelijke gevel ten noorden van het kerkportaal (fig. 1-3)². Het onderzoek werd uitgevoerd aangezien er op deze locatie een deel van het kerkhof aangesneden zou worden bij de installatie van een ondergrondse cisterne. Om niet aan informatieverlies te leiden werd de hele zone opgegraven door een team van ADEDE bvba, dat door het agentschap Onroerend Erfgoed in het kader van een raamovereenkomst hiervoor was aangesteld. De archeologische werken werden grotendeels handmatig in verschillende opeenvolgende vlakken aangelegd, telkens 15 cm onder het vorige vlak tot de onverstoorte bodem bereikt werd. De vlakken werden iedere keer opgeschaafd, waarna de sporen geregistreerd (gefotografeerd, beschreven en ingetekend) werden, vervolgens werden de individuen in de graven blootgelegd en de overige sporen gecoupeerd. Enkele sporen werden ook bemonsterd. Het onderzoek vond plaats van 19 juli tot 28 augustus 2021.

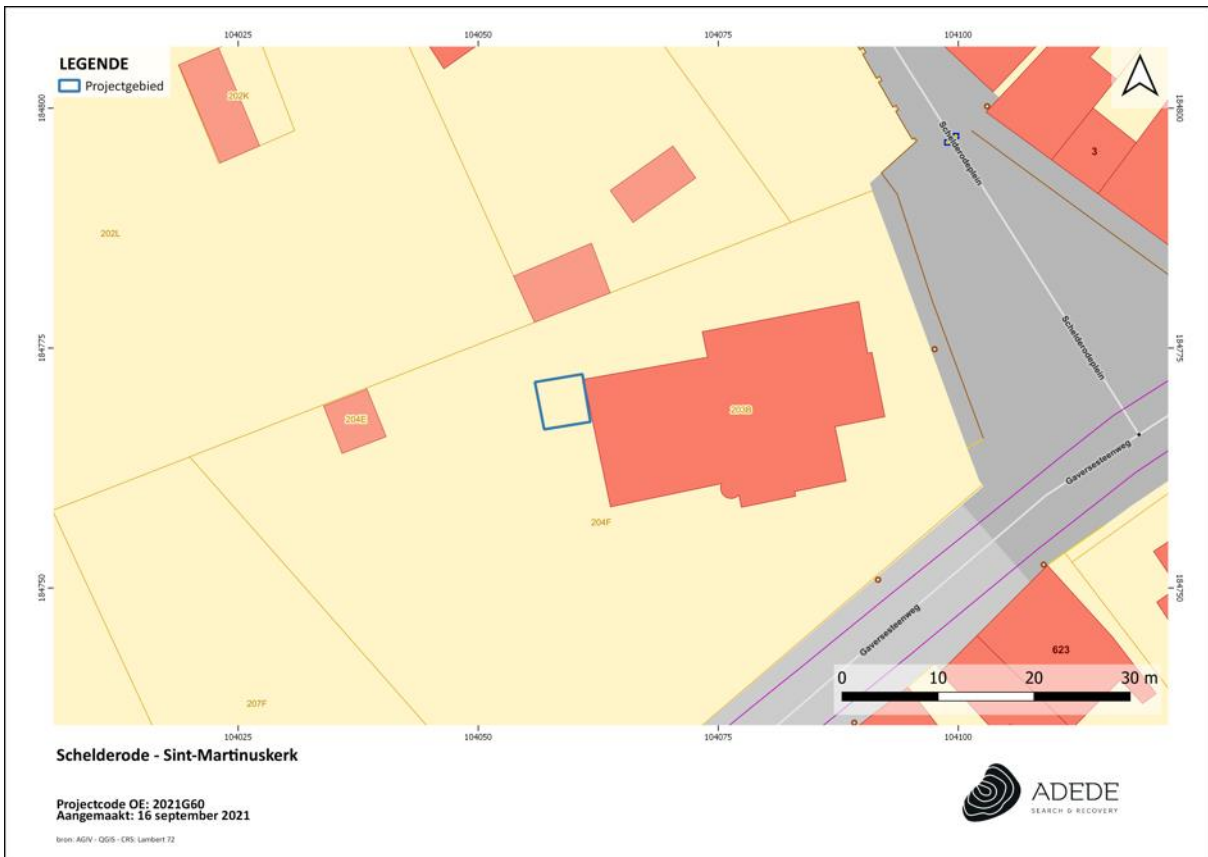
In dit eindverslag worden de aangetroffen sporen in de onderzochte zone toegelicht. Het vondstenmateriaal en de aangetroffen skeletten worden op beknopte wijze besproken. Het archeologisch ensemble zal na oplevering van dit eindverslag door de zakelijkrechthouder in beheer gegeven worden aan het Onroerenderfgoeddepot Provinciaal Erfgoedcentrum (Oost-Vlaanderen) – Erfgoedsite Ename.

Figuur 1: Projectgebied gesitueerd op de topografische kaart met aanduiding van het onderzochte gebied (paars) (© AGIV).

¹ Van Huffel *et al.* 2021; van den Dorpel *et al.* 2022; Bot & Vanbrabant 2022.

² Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen (AGIV) 2021c.

Figuur 2: Het projectgebied gesitueerd op de GRB-basiskaart met de perceelsgrenzen, perceelsnummers en de afbakening van het onderzochte gebied (blauwe polygoon) (© AGIV).

Figuur 3: Projectgebied gesitueerd op meest recente orthofotografische kaart (paars) (© AGIV).

3 BESCHRIJVING VAN HET UITGEVOERDE ONDERZOEK

3.1 DE ONDERZOEKSOPDRACHT

3.1.1 Algemene bepalingen

Het 'archeologisch onderzoek met het oog op wetenschappelijke vraagstelling' en de bijbehorende wettelijke bepalingen dekken elk archeologisch onderzoek door een erkende archeoloog dat niet volgt uit een verplichting uit artikel 5.1.4, 5.4.1 en 5.4.2 van het Onroerenderfgoeddecreet. Daartoe behoort onder andere onderzoek om de beschermingswaardigheid van een archeologische site te bepalen, amateur-archeologisch onderzoek en onderzoek in het kader van bouwwerken dat vrijwillig gebeurt.

Een opgraving met het oog op een wetenschappelijke vraagstelling wordt volledig conform de Code van Goede Praktijk uitgevoerd (zie C.G.P v.4.0 hoofdstuk 14 tem 22 en deel 4) en conform de aanpak uit de toelating en de eventuele voorwaarden daarbij. Na beëindiging van het veldwerk wordt een archeologierapport opgesteld dat wordt ingediend bij het agentschap door de erkende archeoloog, conform artikel 5.5.4 van het Onroerenderfgoeddecreet, de uitvoeringsbepalingen daarbij en de Code van Goede Praktijk (hoofdstuk 23). Binnen de decretaal bepaalde termijnen wordt vervolgens, na assessment en verwerking, een eindverslag opgesteld (hoofdstuk 23), dat tevens ingediend wordt bij het agentschap.

3.1.2 De vragenstellingen met betrekking tot het onderzochte gebied

- Wat is de aard van de archeologische sporen?
- Wat is de onderling relatie van de aangetroffen lagen, kuilen en begravingen en wat is hun relatie ten opzichte van de topografie van het terrein en van het landschap?
- Wat is de relatie van de aangetroffen sporen en resten met de bestaande archeologische kennis van het gebied?
- Kan er een fasering in de sporen en vondsten onderscheiden worden?
- Behoren de resten tot één of meerdere periodes?
- Kunnen de archaeologica bijdragen tot de interpretatie van de structuren en hun datering?
- Kunnen de aangetroffen vondsten inzichten opleveren over de status, levenswijze, sociale, economische en culturele achtergrond?
- Levert het vondstmateriaal nieuwe inzichten op met betrekking tot de geschiedenis van de site in het bijzonder en de bredere regio in het algemeen?

3.2 WERKWIJZE EN OPGRAVINGSSTRATEGIE

De archeologische werken vingen aan vanaf het maaiveld. Vervolgens werden grotendeels handmatig verschillende vlakken aangelegd, ongeveer telkens 15 cm onder het vorige vlak tot de ongestoorde bodem bereikt werd. De dieptes van de aangelegde vlakken worden in onderstaande tabel weergegeven (tabel 1). De aangelegde werkput (25 m²) omvatte de volledige omvang van het projectgebied (fig. 3)³.

---

³ Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen (AGIV) 2021c.

Vlak	TAW
Vlak 1	Ca. 19.20 +TAW
Vlak 2	Ca. 19.05 +TAW
Vlak 3	Ca. 18.85 +TAW
Vlak 4	Ca. 18.70 +TAW
Vlak 5	Ca. 18.55 +TAW
Vlak 6	Ca. 18.35 +TAW
Vlak 7	Ca. 18.15 +TAW
Vlak 8	Ca. 17.85 +TAW
Vlak 9	Ca. 17.50 +TAW

Tabel 1: Vlakken naar diepte volgens TAW.

De vlakken werden telkens opgeschaafd, waarna de sporen geregistreerd (gefotografeerd, beschreven en ingetekend) werden. Alle sporen werden genummerd en de verschillende aanwezige lagen werden ingetekend. Elk vlak werd gefotografeerd (overzichtsfoto's en detailfoto's van de sporen) (fig. 4-7).

Aangezien het gps-signaal sterk verstoord werd door de korte afstand van de werkput tot de kerkmuur, werd besloten alle sporen en lagen handmatig in te tekenen op schaal 1:50.

Tijdens het aanleggen van de vlakken werden reeds enkele vondsten gerecupereerd. De vondsten werden telkens voorzien van een vondstkaartje met alle standaard en vondstspecifieke informatie. Deze informatie werd ook toegevoegd in de vondstenlijst.

Na de registratie van de sporen in het vlak werden de individuen in de graven blootgelegd in samenwerking met een fysisch antropoloog. De individuen werden na het blootleggen gefotografeerd. De individuen werden reeds onderworpen aan een eerste assessment in het veld waarbij een gestandaardiseerd skeletformulier van het agentschap Onroerend Erfgoed ingevuld werd. Tijdens het blootleggen van het bekken werden bij enkele individuen stalen uit de bekkenholte genomen. Indien houtskool aanwezig was in de sporen werd dit ook ingezameld. Na de registratie werden de beenderen voorzichtig gelicht, waarbij de linker en rechter ledematen steeds apart ingezameld werden.

Alle overige sporen werden gecoupeerd, gefotografeerd en ingetekend op een schaal 1:20. Sporen die natuurlijk bleken te zijn werden niet ingetekend, maar enkel gefotografeerd.

Door de hevige regenval tijdens het project dienden de werken soms tijdelijk onderbroken te worden.

Figuur 4: Overzichtsfoto's vlak 1 (boven) en 2 (onder)

Figuur 5: Overzichtsfoto's vlak 3 tot 5.

Figuur 6: Overzichtsfoto's vlak 6 tot 8.

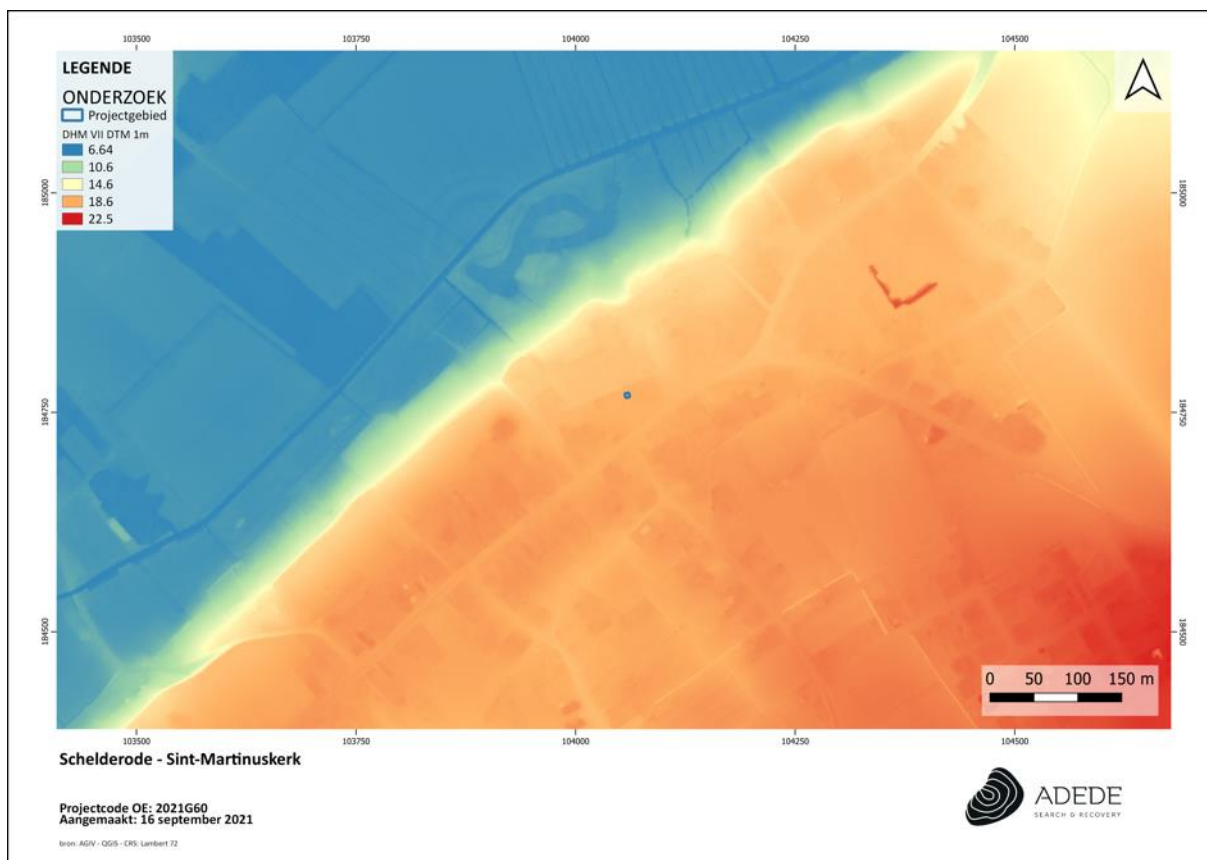
Figuur 7: Overzichtsfoto vlak 9.

4 BESCHRIJVING VAN DE RESULTATEN

4.1 BESCHRIJVING VAN HET ONDERZOCHE GEBIED

Het projectgebied is gelegen in Schelderode, een deelgemeente van Merelbeke, in de provincie Oost-Vlaanderen⁴. Schelderode is een landelijke gemeente aan de Boven-Schelde in de regio Zandig Vlaanderen. Het noordelijke gedeelte van het dorp maakt deel uit van de alluviale Scheldevallei met voornamelijk vlak *wetland* op circa 7 à 8 m hoogte (fig. 8)⁵. De waterplassen die zich in deze vallei bevinden, zijn afkomstig van turf- en kleiwinningsputten voor steenbakkerijen. Deze waterplassen of meersen behoren tot het beschermde landschap Scheldemeersen. Een steile helling aan de rand van de dorpskom die een hoogteverschil van circa 10 m overbrugt, scheidt het Schelde-alluvium van het licht golvend reliëf in het overgrote deel van de gemeente. De gemiddelde hoogte van deze goed gedraineerde lemige zandbodem bedraagt 20-25 m maar klimt op tot 44 m in het zuiden (wijk Makegem).

Figuur 8: Projectgebied geprojecteerd op het Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen (blauwe polygoon) (© AGIV).

⁴ [Schelderode | Inventaris Onroerend Erfgoed](#) (geraadpleegd 3 april 2023).

⁵ Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen (AGIV) 2021b.

Figuur 9: Projectgebied gesitueerd op de bodemkaart van Vlaanderen (blauwe polygoon) (© AGIV).

Op de bodemkaart kan vastgesteld worden dat het projectgebied gelegen is in een gebied dat gekarteerd staat als OB (bebouwde zones) en OT (sterk vergraven gronden) (fig. 9)⁶. In de nabijheid van het plangebied zijn wel enkele andere bodems vast te stellen die een indicatie kunnen geven. Ten westen, zijn voornamelijk matig droge tot matig natte zandleembodems terug te vinden, met onbepaald profiel (wLDx en Ldp.). In het zuiden en oosten bevatten de gronden eerder matig droge tot matig natte lichte zandleembodems (Pcc en (w)Pdc) en matig droge zandig leembodems ((w)Scs), beiden met sterk gevlekte, verbrokkelde textuur B horizont.

4.2 HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS

Het onderzoeksgebied is gelegen in het centrum van het dorp Schelderode aan de Sint-Martinuskerk. De onderzoeksleuf was meer specifiek gesitueerd binnen het kerkhofareaal. De kerk met omringend kerkhof bevindt zich aan het Schelderodeplein en de Gaversesteenweg die het dorp kruist.

4.2.1 Algemene historische context van Schelderode

De oudste vermelding van Schelderode dateert van 866 waarbij het dorp de naam 'Rodus' heeft⁷. Later, in 1002, wordt het beschreven als 'Rotha' dat afgeleid is van het Germaanse 'Ropa' wat geroid bos zou betekenen. Het prefix 'Schelde' werd later toegevoegd om verwarring met het nabijgelegen Gontrode te voorkomen.

Schelderode was de hoofdplaats van het zogenaamde Land van Rode in het graafschap Aalst. Het Land van Rode werd bestuurd door de heer van Rode die in Schelderode zijn *fancier* had en een heerlijk

⁶ Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen (AGIV) 2021a.

⁷ <https://id.erfgoed.net/themas/14216> (geraadpleegd 3 april 2023).

kasteel. Andere bezittingen van deze heren waren Balegem, Beerlegem en Moortsele. Door een ruil in 1227 werd het Land van Rode uitgebreid tot 17 parochies (Bavegem, Bottelare, Gentbrugge, Gijzenzele, Gontrode, Landskouter, Letterhoutem, Melle, Melsen, Munte, Oosterzele, Scheldewindeke en Vlierzele). Deze lenen werden gegroepeerd in vier leenhoven: Schelderode, Melle, Oosterzele en Scheldewindeke en telde zeven schepenbanken waarbij Schelderode afhing van die van Bottelare.

De heer van Rode was één van de belangrijkste leenmannen van de graaf van Vlaanderen. De namen van deze heren zijn bekend vanaf de twaalfde eeuw. In 1565 werd het Land van Rode verheven tot baronie en in 1682 tot markizaat. Het Land van Rode werd bestuurd door verschillende families. Na het geslacht van Rode werden zij opgevolgd door dat van Kortrijk, van Kassel, van Bar, van Luxemburg en de Bourbon. De familie Bourbon, tevens de koninklijke familie van Frankrijk, verkocht in 1602 het Land van Rode aan een Antwerpse koopman van Portugese afkomst, Simon Rodriguez d'Evora.

De parochiekerk van Schelderode is gewijd aan Sint-Martinus. De oudste vermelding gaat terug tot 1108 waarbij vermeld wordt dat het altaar toebehoorde aan de Sint-Pietersabdij van Gent. De dorpskerk is vanouds ingeplant aan de Gaversesteenweg die de dorpskern doorsnijdt, en is gelegen naast de site van het heerlijke kasteel van Rode. Dit kasteel bevindt zich aan de rand van de Scheldevallei. Het heerlijke kasteel van de heren van Rode was reeds in de 17de eeuw verdwenen maar in 1865 liet F. Van de Poele er een nieuw kasteel bouwen. Dit staat tegenwoordig nog bekend als het Kasteel van Schelderode en is met zijn omgevend park een belangrijk beeldbepalend element in het dorpscentrum. Schelderode was doorheen zijn geschiedenis steeds sterk bebost. Daarvan blijven nu nog 114 ha over, verspreid voornamelijk over het Nerenbos, Bruinbos en Harentbeekbos. Daarnaast is het een landbouwgemeente waarvan de woonfunctie de laatste decennia stijgt door de voortschrijdende verkaveling van landbouwgronden.

4.2.2 Cartografische bronnen

Op de Frickxkaart (1712) kunnen geen interessante gegevens gevonden worden. Het projectgebied lijkt zelfs niet in de buurt te liggen van Schelderode, maar eerder ten westen van Melsen en aan de andere oever van de Schelde (fig. 10)⁸.

De Ferrariskaart (1771-1778) geeft een betere weergave van het gebied waarbij de onderzochte zone al in het dorp van Schelderode ligt en ook binnen de grenzen van de begraafplaats (fig. 11)⁹. Wel lijkt het projectgebied ten zuiden van de kerk te liggen en niet ten westen zoals nu het geval is. Wellicht is dit het gevolg van de georeferentie van het oud kaartmateriaal. De Gaversesteenweg is reeds aanwezig, het Schelderodeplein ten oosten van de kerk en de begraafplaats mogelijk ook.

Ook op de Atlas der Buurtwegen (1841) is het projectgebied gesitueerd op de begraafplaats, en voor een klein deel binnen de kerk (fig. 12)¹⁰. De begraafplaats is hier kleiner dan momenteel het geval is, meer bepaald het westelijke deel is op deze kaart geen begraafplaats en de westelijke en noordelijke grens wordt gevormd door een kleine weg genaamd 'No 24'. Dit wegje sluit in het zuiden aan op de Gaversesteenweg en in het oosten op het huidige Schelderodeplein. Op de kaart van Vandermaelen (1846-1854) wordt deze weg ten westen van de kerk ook weergegeven (fig. 13)¹¹. Het onderzochte gebied is wel niet meer gesitueerd binnen de begraafplaats maar een eindje ten westen van de begraafplaats en deze weg.

---

⁸ GEOPUNT 2021a.

⁹ KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK VAN BELGIË 2021.

¹⁰ GEOPUNT 2021a.

¹¹ GEOPUNT 2021a.

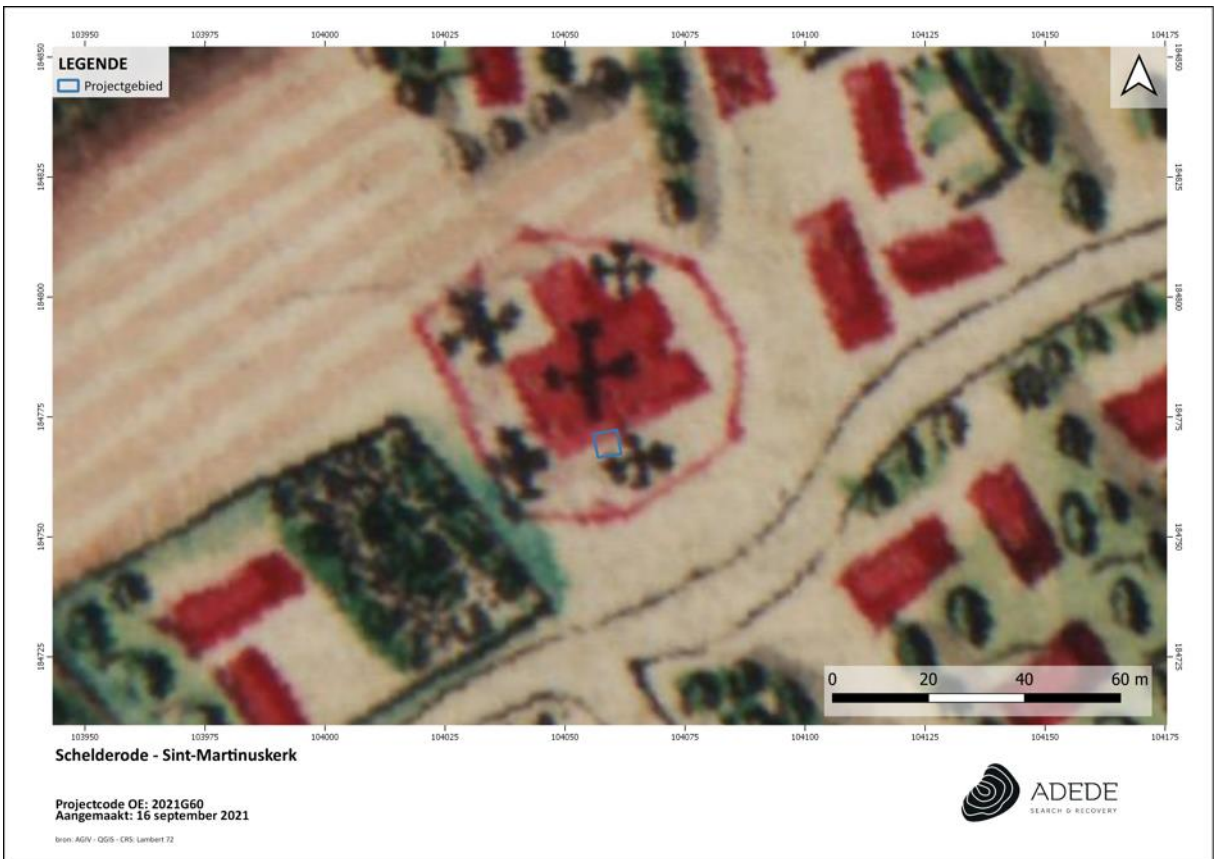
De kaart van Popp (1842-1879) geeft het projectgebied terug weer binnen de grenzen van de begraafplaats en ten westen van de kerk en komt dus bijna overeen met de huidige situatie (fig. 14)¹². De weg langs het kerkhof is aan de westelijke zijde verdwenen en wordt enkel nog aan de noordzijde weergegeven.

Figuur 10: Projectgebied gesitueerd op de Frickxkaart (blauwe pijl) (© GEOPUNT).

¹² GEOPUNT 2021a.

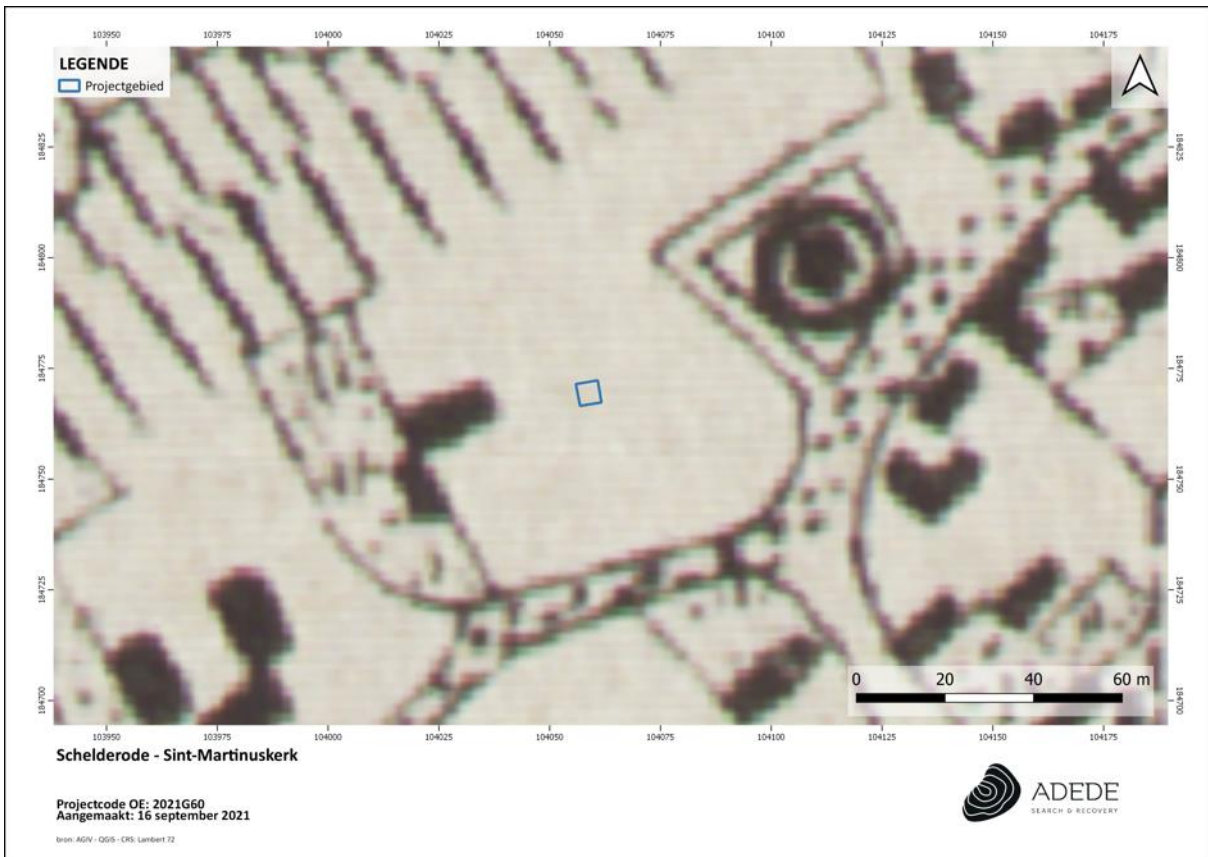
Figuur 11: Projectgebied gesitueerd op de Ferrariskaart (blauwe polygoon) (© KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK VAN BELGIË).

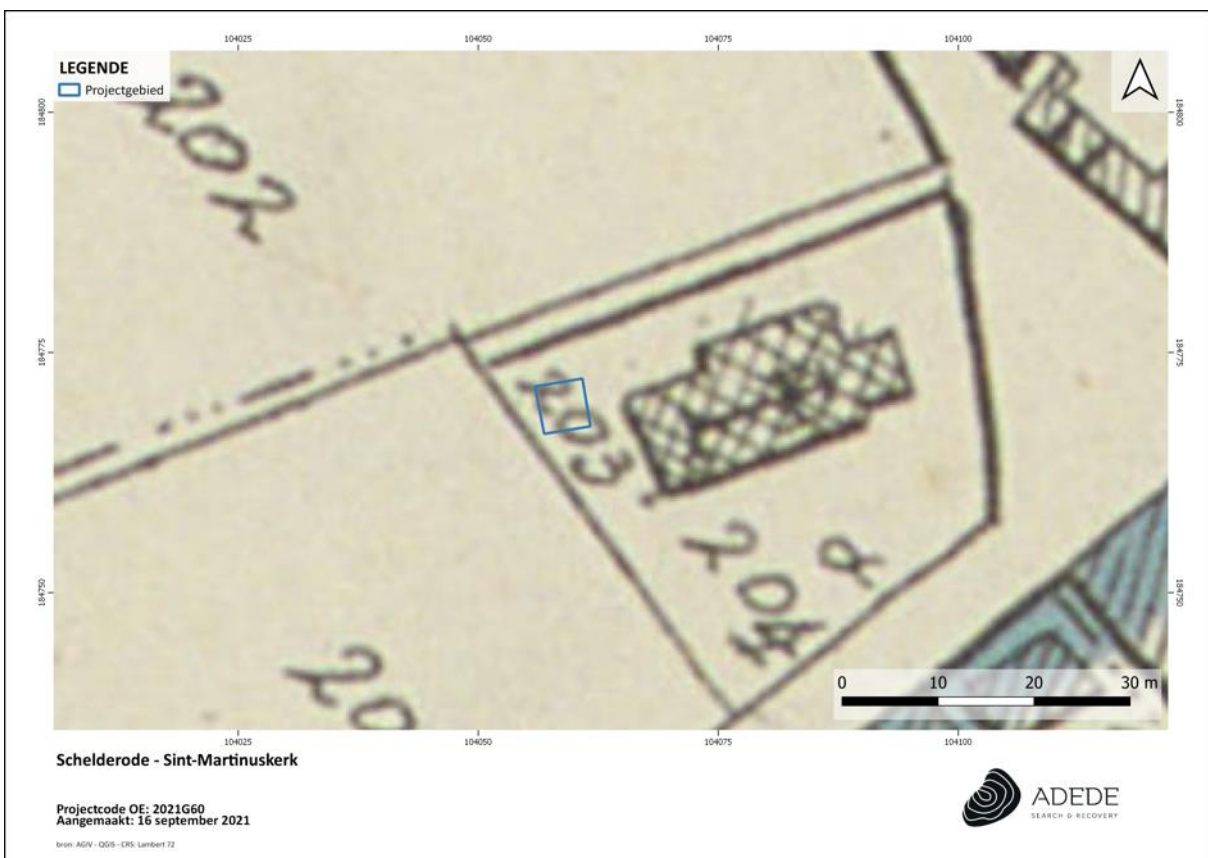
Figuur 12: Projectgebied gesitueerd op de Atlas der Buurtwegen (blauwe polygoon) (© GEOPUNT).

Figuur 13: Projectgebied gesitueerd op de kaart van Vandermaelen (blauwe polygoon) (© GEOPUNT).

Figuur 14: Projectgebied gesitueerd op de Popp-kaart (blauwe polygoon) (© GEOPUNT).

4.2.3 Archeologische context van Schelderode

4.2.3.1 Algemeen

De archeologische informatie voor Schelderode is vrij beperkt. Er zijn binnen de dorpskern en het gebied rondom het dorp quasi geen archeologische vindplaatsen aangeduid in de Centrale Archeologische Inventaris (CAI) (fig. 15)¹³. Er zijn slechts een paar meldingen waaronder een gebied vlakbij, ten noordwesten van het projectgebied. Deze locatie (CAI-melding 169) bevat de vroegere motte van Schelderode die gedateerd wordt in de 13de eeuw. Van deze motte is enkel een overvloed van bouwpuin in het mottelichaam en de delen van de vroegere walgracht bewaard gebleven. De Melsenbeek stroomt tegenwoordig ook door de site. Deze situatie ontstond na het rechtekken van de beek in de 19de eeuw. De oudste vermelding van Schelderode in 866 geeft ook een indicatie dat hier in die periode al bewoning was. Verder is er 800 m naar het zuidoosten recent een vooronderzoek gevoerd in 2020 aan de straat Meieri (CAI-melding 980217). De sporen die er aangetroffen werden, wijzen op een mogelijke bewoning of activiteitszone in het gebied in de ijzertijd. In het kader van de herbestemming van het kerkgebouw, waarbinnen ook dit opgravingsproject kadert, werd in het gebouw ook archeologisch onderzoek verricht (CAI-ID 984329)¹⁴. Hierbij kwamen ophogings-, nivelleringslagen en funderingsresten aan het licht die in verband te brengen zijn met de Romaanse en Gotische fase van het kerkgebouw, alsook enkele inhumaties.

Figuur 15: Projectgebied gesitueerd op de CAI-kaart (blauwe polygoon) (© AGIV).

¹³ GEOPUNT 2021b.

¹⁴ Onderzoek door Ruben Willaert nv: <https://id.erfgoed.net/archeologie/eindverslagen/1858> (geraadpleegd 3 april 2023).

4.2.3.2 Sint-Martinuskerk van Schelderode

De Sint-Martinuskerk van Schelderode is net zoals het dorp gelegen aan de rechteroever van de Bovenschelde¹⁵. Het dorp en de kerk zijn gelegen op de overgang van de Scheldemeersen naar de hoger gelegen zandrug, meer bepaald op de westelijke steilrand. Ten zuiden van de kerk ligt de Gaversesteenweg die parallel loopt met deze overgang. Noordelijk van de kerk lag het heerlijke kasteel van de heren van Rode; de begraafplaats en het kasteeldomein grenzen aan elkaar. Achter het koor van de kerk is het dorpsplein gesitueerd, het Schelderodeplein, waar zich ook de poort tot het kasteeldomein bevindt.

De vroegste vermelding van de Sint-Martinuskerk komt voor in een charter uit het jaar 1108. In zijn oudste te achterhalen vorm deed de Sint-Martinuskerk zich voor als een éénbeukige kruiskerk met rechthoekig koor en kruisingstoren. Deze fase is waarschijnlijk gerealiseerd in de 14de-15de eeuw. Later op een onbekend tijdstip werd de zuidelijke kruisarm afgebroken. Vanaf de 18de eeuw werden verschillende aanpassingen uitgevoerd. Voornamelijk aan het schip en de noordelijke kruisarm werden wijzigingen doorgevoerd en tevens werd er in 1764 een kapel aangebouwd, de Onze-Lieve-Vrouwekapel. In de 19de eeuw werd de kerk meerdere keren aangepast. In 1875 besloot de kerkfabriek de kerk te laten vergroten. Enkele jaren later, in 1877, vingen de vergrotingswerken aan en werden ook herstellingswerken uitgevoerd. Deze werken zouden het uitzicht van de kerk bepalen die tot op heden bestaat. De architect van de 19de-eeuwse verbouwingen was August Van Assche (1826-1907), een bekende Gentse architect die talrijke kerken in Oost-Vlaanderen in dezelfde periode restaureerde en verbouwde in neogotische stijl. Het voorontwerp voor de verbouwing van de Sint-Martinuskerk was echter opgemaakt door architect Florimond Van de Poele (1832-1875), bewoner van het achterstaande kasteel, die intussen overleden was. De verbouwingen omvatten de verhoging van het schip en toevoeging van de twee zijbeuken, het opnieuw bijvoegen van een kruisarm aan de zuidkant, een ronde traptoren naast deze kruisarm en een zijkapel toegewijd aan de Heilige Blasius. Ook werd de sacristie aan de noordkant van het koor verder vergroot.

In de 20ste eeuw werden voornamelijk herstellingswerken uitgevoerd, dit in het jaar 1913 en ook in 1940 na oorlogsschade. Eind jaren 1950 en doorheen de jaren 1960 werd de kerk grootschalig hersteld. Deze grootschalige herstelling werd afgerond in de jaren 1970 met de restauratie van de kerktoeren. Het kerkhof bleef doorheen zijn geschiedenis grotendeels hetzelfde, dit is af te lezen in de cartografische bronnen. In 1954 kende de begraafplaats wel een uitbreiding in westelijke richting.

4.3 BESCHRIJVING VAN DE SITE

4.3.1 Stratigrafie

Het onderzochte terrein is gelegen aan de westzijde van de kerk, palend aan de westmuur en ten noorden van het westportaal. Op deze locatie lag voor het onderzoek een grasperk en tegen de kerk een perk met struiken. Het projectgebied zelf heeft een grootte van 5 m op 5 m en het maaiveld is gelegen op ca. 19.60m +TAW.

Er werden achtereenvolgens 9 vlakken aangelegd, telkens over de volledige oppervlakte van het projectgebied. Enkel de laatste twee vlakken, vlakken 8 en 9 zijn kleiner aangezien er door de diepte een veiligheidstrap moest worden aangelegd. Vlak 8 heeft hierdoor een afmeting van 4 m op 4 m en vlak 9 respectievelijk 3 m op 3 m. Bij elk nieuw vlak werd 15-20 cm verdiept tot het volgende vlak. In de volgende tabel (tabel 2) worden de vlakken weergegeven met hun diepte volgens TAW.

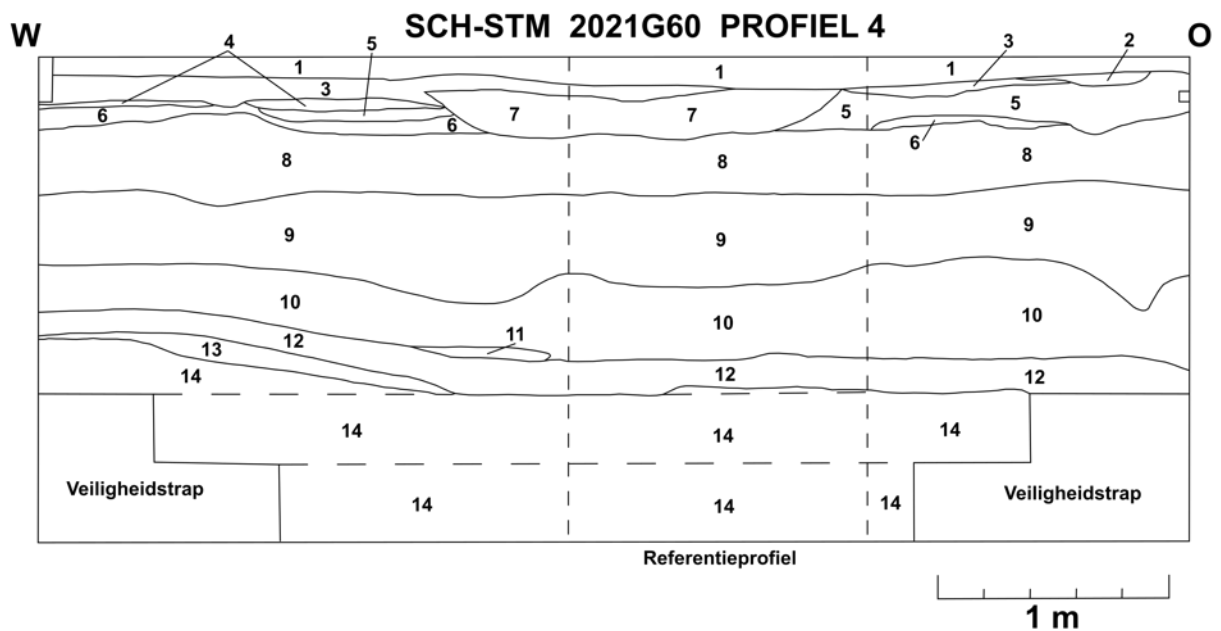
¹⁵ <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/36618> (geraadpleegd 3 april 2023).

Vlak	TAW
Vlak 1	Ca. 19.20 +TAW
Vlak 2	Ca. 19.05 +TAW
Vlak 3	Ca. 18.85 +TAW
Vlak 4	Ca. 18.70 +TAW
Vlak 5	Ca. 18.55 +TAW
Vlak 6	Ca. 18.35 +TAW
Vlak 7	Ca. 18.15 +TAW
Vlak 8	Ca. 17.85 +TAW
Vlak 9	Ca. 17.50 +TAW

Tabel 2: Vlakken naar diepte volgens TAW.

Van alle vier wanden van de onderzoeksput werd een volledig bodemprofiel geregistreerd. Hiervan geven drie profielen een weergave van de bodemopbouw zelf en het vierde profiel, langs de oostzijde, de opbouw van de fundamente van de kerk.

Figuur 16: Getekende weergave van profiel 4 aan de noordzijde van het onderzochte gebied.

Figuur 17: Profiel 4 aan de noordelijke zijde van het onderzochte gebied. Centrale verkleuring ten gevolge van bevochtiging met water om het referentieprofiel bodemkundig te beschrijven.

Aan de hand van profiel 4 kunnen verschillende elementen afgeleid worden (fig. 16-17). De eerste tien centimeter (fig. 16: 1) betrof een homogene donkerbruin laag, afkomstig van het laatste gebruik van deze locatie als grasperk. Van -10 tot -30 cm waren verschillende kleine laagjes (fig. 16: 2 tot 6) te onderscheiden die heel recent zijn en bestonden uit een afwisseling van donkerbruine zandleem en laagjes kiezels en in verband staan met het gebruik van het gebied als wandelpad. Ook de laag stabilisé (fig. 16: 7) centraal in het profiel is hiermee wellicht in verband te brengen.

Vanaf -30 cm tot ca. -1m 30 waren drie verschillende lagen te onderscheiden waarin voornamelijk puin terug te vinden was (fig. 16: 8-10). Laag 8 was een puinlaag met veel natuursteen, baksteen, leisteen, mortel en grind. Ook laag 9 bevatte nog puin maar in veel mindere mate met enkel nog fragmenten natuursteen, grind en mortel. Onder deze laag werd de bodem homogener, laag 10 was lichtbruin van kleur en bevatte af en toe grindfragmenten. Op bepaalde plaatsen onder deze laag werd een laagje zuivere grind vastgesteld (fig. 16: 11).

Vanaf ca. -1m 30 tot -1m 45 werd de bodem gekenmerkt door een zwartbruine laag waarin veel houtskool aanwezig was (fig. 16: 12). Deze laag bevond zich net boven de moederbodem (fig. 16: 14) die zich manifesteerde vanaf 1m 45, op sommige plaatsen al vanaf 1m 25. Deze moederbodem bestond uit een groenig lichtgrijs zand dat al zeker doorliep tot de bodem van het laatste vlak, vlak 9, op -2m 10 onder het maaiveld.

4.3.2 Sporen en structuren

Tijdens dit archeologisch onderzoek werden 70 spoornummers toegekend (tabel 3). Aangezien er bij elk nieuw vlak nieuwe spoornummers werden toegekend, hebben sommige sporen die zichtbaar waren over meerdere vlakken ook meerdere spoornummers (fig. 18-20; tTabel 4). De meerderheid van de aangetroffen sporen bleken graven te zijn. Daarnaast waren er verschillende kuilen en ook sporen die uiteindelijk natuurlijk bleken te zijn. Aan de oostelijke rand van het onderzochte gebied werden ook de fundamente van de kerk zichtbaar die ook geregistreerd konden worden. Hieronder volgt een algemene beschrijving van de verscheidene sporen en hun eventuele onderlinge relatie.

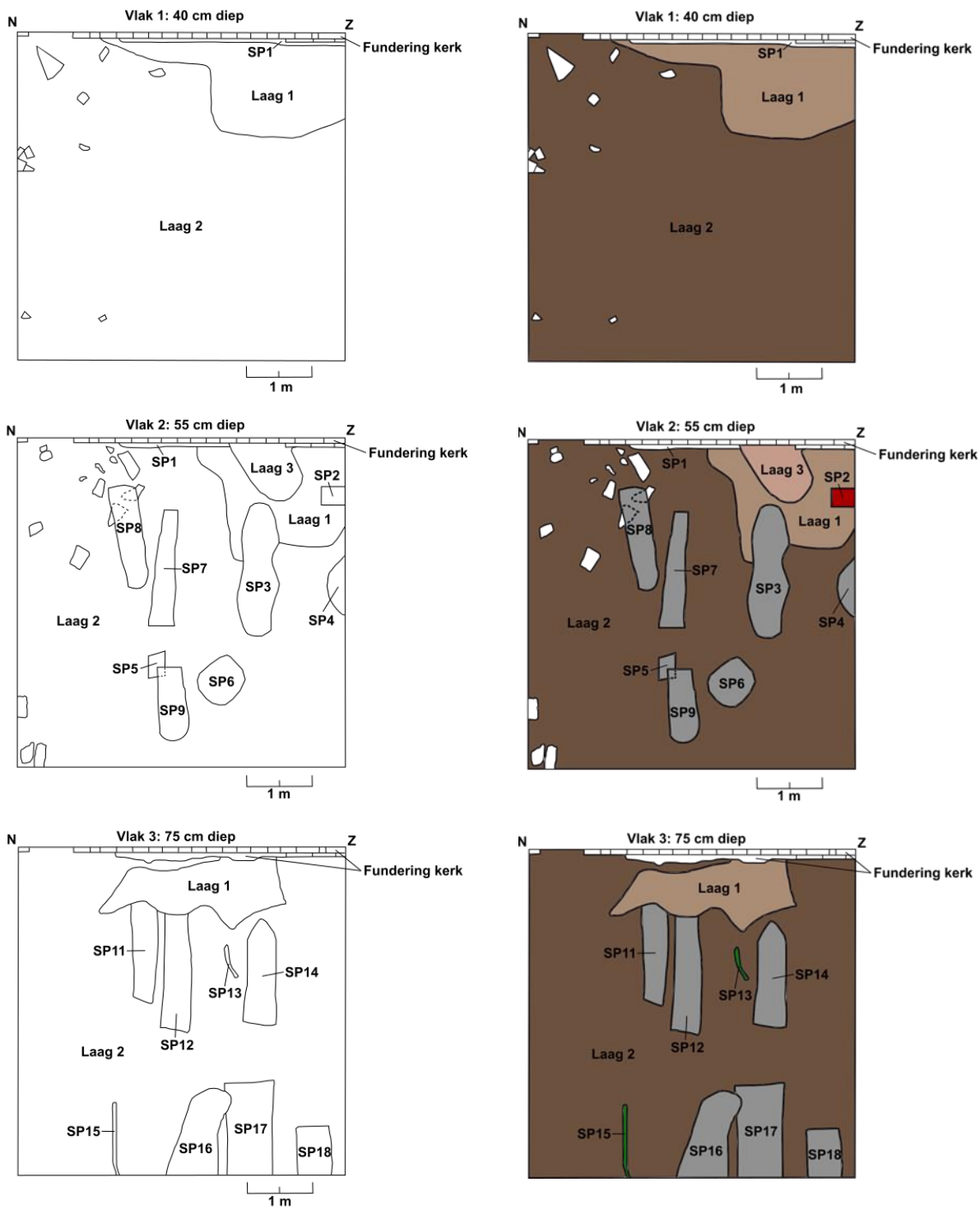
Spoorinterpretatie	Aantal
Graf, grafkuil of restant van graf	50
Insteek muur	1
Kuil	11
Paalkuil	3
Natuurlijk	5
Totaal	70

Tabel 3: Overzicht van de verschillende spoorinterpretaties en de aantallen.

Vlak 2	Vlak 3	Vlak 4	Vlak 5	Vlak 6	Vlak 7	Vlak 8
3	14					
4		25				
6	10					
7	12					
8	11					
	16	21	27			
	17	20	26			
				32	36	
				34	57	58
				37	48	
				39	47	
					43	54
					53	68
					55	67

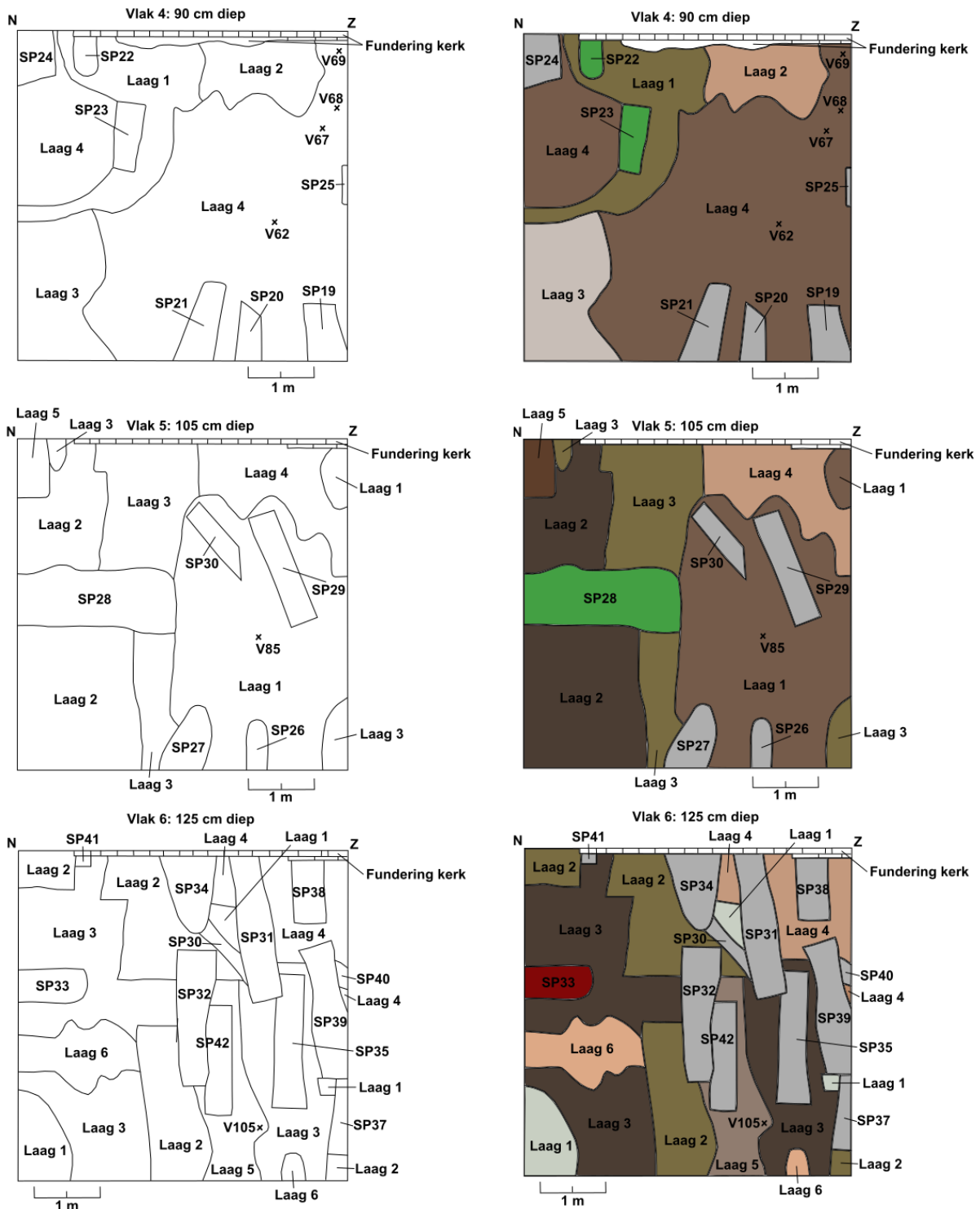
Tabel 4: Corresponderende spoornummers.

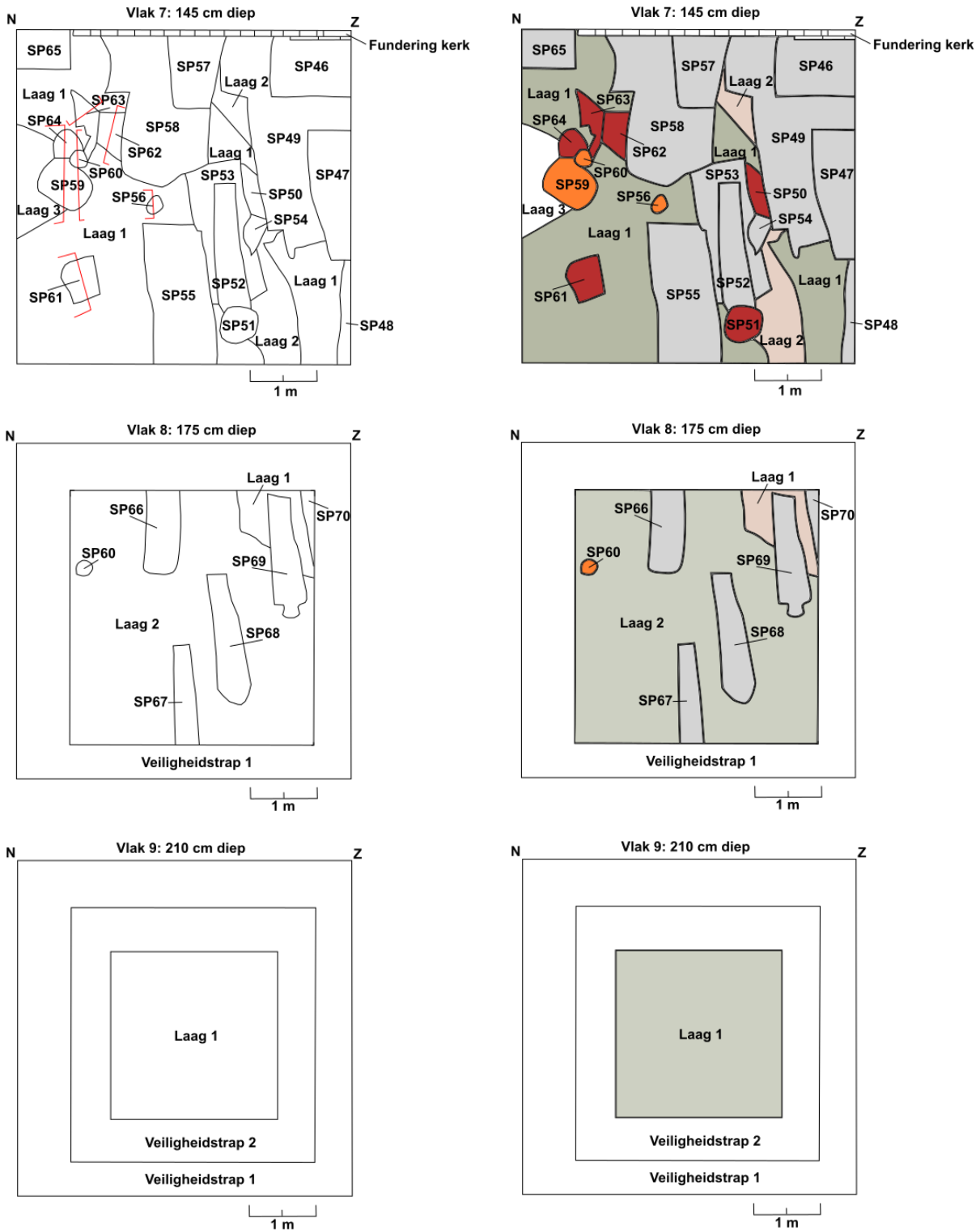
Figuur 18: Allesporenplan: vlak 1-3 (met spoorinterpretaties rechts; grijs= graf, groen= natuurlijk, rood= kuil).

Figuur 19: Allesporenplan: vlak 4-6 (met spoorinterpretaties rechts; grijs= graf, groen= natuurlijk, rood= kuil).

Figuur 20: Allesporenplan: vlak 7-9 (met spoorinterpretaties rechts; grijs= graf, groen= natuurlijk, rood= kuil, oranje= paalkuil).

4.3.2.1 Begravingen

De meerderheid van de sporen binnen het onderzochte gebied kunnen als graven geïnterpreteerd worden. In totaal zijn er 31 individuen gevonden en onderzocht die elk enkelvoudige begravingen zijn. Hieraan kunnen 43 sporen en spoornummers mee verbonden worden. Elk individu heeft zijn eigen spoornummer, maar soms was een graf reeds zichtbaar in het vlak erboven of nog altijd zichtbaar in het vlak eronder waardoor deze extra spoornummers kregen. Een uitzondering op een spoor en spoornummer per individu is spoor 46 dat zich bevond in de zuidwestelijke hoek van het projectgebied in vlak 7 en waarin 3 verschillende individuen teruggevonden werden. Er was echter geen duidelijke scheiding tussen de skeletten waar te nemen. Daarom werd er beslist om geen nieuwe spoornummers te creëren. De graven en individuen manifesteerden zich vanaf vlak 2 tot en met vlak 8. Enkel in het eerste en laatste vlak waren geen graven aanwezig. De begravingen bevonden zich hierdoor tussen ca. -55 cm en ca. -2 m onder het maaiveld. Opmerkelijk is de geringe diepte waarop de eerste begravingen vastgesteld werden. Hierbij kan de vraag gesteld worden of er in het verleden geen deel van het terrein afgegraven werd.

Zoals eerder vermeld werden de graven en individuen teruggevonden over meerdere vlakken. In volgende tabel wordt het aantal graven per vlak weergegeven (tabel 5). De graven zijn vrij evenredig verdeeld over de verschillende vlakken met 5-6 begravingen per vlak. De grootste concentratie bevindt zich in vlak 6 en 7 wat overeenkomt met een diepte tussen ca. -1m 25 en -1m 60 onder het maaiveld. Eén begraving bevond zich tussen vlakken 7 en 8 en voor dit spoor werd het extra vlak 7B gecreëerd. In de derde kolom van Tabel 5 wordt het spoornummer weergegeven waar het individu in werd gevonden.

Vlak	Aantal begravingen	Sporen
Vlak 1	0	/
Vlak 2	6	SP3, SP5, SP6, SP7, SP8, SP9
Vlak 3	1	SP18
Vlak 4	5	SP19, SP20, SP21, SP24, SP25
Vlak 5	2	SP29, SP30
Vlak 6	5	SP31, SP32, SP35, SP39, SP42
Vlak 7	6	SP46 (3 begravingen), SP47, SP52, SP54
Vlak 7B	1	SP58
Vlak 8	5	SP65, SP66, SP67, SP68, SP69
Vlak 9	0	/
Totaal	31	

Tabel 5: Aantal begravingen in de verschillende vlakken.

Veel begravingen waren niet meer intact en werden doorsneden door jongere begravingen. Hierdoor werd in beperkte mate ook informatie over de relatieve chronologie bekomen.

Zo werd spoor 30, het graf van individu 13, doorsneden door spoor 29 en spoor 31. Spoor 31 is eveneens verstoord door spoor 29. Van oud naar jong kunnen de sporen dus in de volgende volgorde geplaatst worden: spoor 30, spoor 31 en spoor 29 (fig. 21).

Figuur 21: Spoor 30 doorsneden door spoor 31 en spoor 29 (links) en verstoord spoor 30 (rechts).

Verder bevinden zich ook enkele graven deels onder de kerkmuur. Het gaat om sporen 38, spoor 34 (dit is waarschijnlijk hetzelfde spoor als spoor 57) en spoor 46. Deze graven vallen hierdoor met zekerheid voor de bouw van de muur te dateren, dus voor 1877.

Verder biedt de vorm van sporen 58, 67, 68 en 69 ook een indicatie qua datering. Deze graven hebben namelijk een antropomorfe vorm, het duidelijkste voorbeeld hiervan is spoor 69. Antropomorfe graven hebben hun hoogtepunt in de 10de-11de eeuw¹⁶. De graven bezitten geen stenen opbouw. Met uitzondering van het graf in spoor 58 dat in vlak 7B gelegen is, zijn al deze antropomorfe graven in vlak 8 gesitueerd, dit is eveneens het laatste vlak dat sporen bevat (fig. 22).

¹⁶ <https://thesaurus.onroerenderfgoed.be/concept schemes/ERFGOEDTYPES/c/1255>

Figuur 22: Antropomorf graf (spoor 69) in het vlak (links) en uitgehaald (rechts).

4.3.2.2 Kuilen

In de vlakken werden ook andere sporen aangesneden die in eerste instantie niet als begraving werden geïnterpreteerd. Ze werden algemeen als kuil geregistreerd. In een aantal gevallen bleek het later, tijdens het couperen, toch om een begraving of een natuurlijke laag te gaan. Dit laatste was onder meer het geval bij sporen 33 en 34 (fig. 23).

Figuur 23: Coupe van spoor 33.

In vlak 7 zijn vooral in het noordelijke deel verschillende kuilen aangetroffen. In dit deel kwamen ook veel minder begravingen voor, deze waren vooral in het zuidelijke deel aanwezig. In totaal werden in dit vlak zeven kuilen geïdentificeerd. Twee kuilen zijn mogelijk paalkuilen, dit zijn sporen 56 en 60 (fig. 24-25). In geen enkele kuil werd materiaal teruggevonden dat kan wijzen op een mogelijke functie of datering.

Figuur 24: Coupe van spoor 56, een eventuele paalkuil.

Figuur 25: Coupe van (v.l.n.r.) sporen 59, 60 en 64. Spoor 64 is een mogelijke paalkuil. Bemerkt hier ook de scherpe ondergrens van de onderste laag in het profiel.

4.3.2.3 Kerkfundering

Figuur 26: Profiel 1 van de oostelijk wand van het projectgebied waarin de kerkfundamente te zien zijn.

Het oostelijke profiel van de werkput bestond grotendeels uit de kerkmuur (fig. 26). Bovengronds is de kerk voornamelijk opgebouwd met baksteen, met uitzondering van het onderste deel waar de kerkmuur bestond uit regelmatige blokken natuursteen. Ondergronds bestaat de fundering, van boven naar onder eerst uit vijf tot zes rijen baksteen. De bakstenen waren zo geordend dat afwisselend de koppen en de stekken zichtbaar waren. Onder deze laag bakstenen die 40 cm dik is, volgt een dikke laag bestaande uit onregelmatige natuurstenen. Deze laag is 1m 20 dik en kon gevolgd worden tot 1m 60 onder het maaiveld. Door de aanwezigheid van de veiligheidstrap kon het verloop van de kerkfundamente niet dieper onderzocht worden. De laag met onregelmatige natuurstenen kan nog onderverdeeld worden in twee delen; het bovenste deel van 50 cm dik is een mengeling van natuursteen en mortel terwijl het onderste deel enkel natuurstenen bevat en geen mortel.

4.3.3 Referentieprofiel

Algemene gegevens

Profiel 4 aan de noordelijke zijde van het onderzochte gebied werd als referentieprofiel in detail geanalyseerd en beschreven (fig. 27). Het nummer en unieke identificatie van het referentieprofiel is: WP1/PR4/FN 139/27.08.2021. De beschrijving van het referentieprofiel werd uitgevoerd door Marnix Pieters op 27 augustus 2021 bij bewolkt weer zonder regen. Het profiel was sterk uitgedroogd en is langdurig bevochtigd alvorens de beschrijving kon starten.

Het referentieprofiel (fig. 28-29) is gelokaliseerd op de plaats die als volgt met Lambertcoördinaten kan omschreven worden: X: 104042,28/ Y: 184741,47. De bovenkant van horizont 1 van het profiel bevindt zich op 19,60 m +TAW. In de profielput werd het grondwater niet bereikt, zelfs niet op een diepte van 2 m. De bodem zoals aangeduid op de bodemkaart is: OB niet gekarteerd. De bodem zoals vastgesteld op het terrein in 2021 is: ON opgehoogde terreinen in P-textuur en met een a-drainage.

Figuur 27: De omgeving van de profielput (© Marnix Pieters).

Figuur 28:
Referentieprofiel zonder
ingekaste lijnen en met
aanduiding van de
horizontennummers
(© Marnix Pieters).

Figuur 29:
Referentieprofiel met
ingekraste lijnen
(© Marnix Pieters).

Interpretatie van het referentieprofiel

Horizont 7 vertoont duidelijke cryoturbaties, de aanwezige stenen in de top van de horizont vertonen *cappings* en de horizont vertoont ook een ijswig (fig. 30). De horizont er onmiddellijk boven (horizont 6) kan geïnterpreteerd worden als een begraven bewerkingslaag ontwikkeld in horizont 7. Horizont 6 is zeer homogeen, ongeveer even dik over de breedte van het profiel, bevat meer organisch materiaal (zie fysico-chemische analyses) dan de horizonten erboven en zeker deze eronder, bevat weinig stenen of andere bijmenging en de grens met horizont 7 is messcherp. Dat zijn allemaal indicatoren die naar een ploeg- of spitlaag verwijzen¹⁷. Het verder wegschrappen van de horizont 6 om een bodemmonster te nemen toonde aan de ondergrens van de horizont enkele driehoekige sporen die als spitsporen kunnen geïnterpreteerd worden (fig. 31), wat de interpretatie als begraven bewerkingslaag kracht bij zet. De horizonten 3 tot 5 hebben vervolgens horizont 6 afgedekt en zouden kunnen verband houden met graafwerken of andere werkzaamheden in functie van het bouwen of verbouwen van het kerkgebouw te oordelen naar de bijmenging met natuursteen (horizonten 3 en 4) en kalkbrokjes (horizont 5). Horizonten 1 en 2 zijn subrecent tot recent aangebracht bovenop de bodemsequentie van de horizonten 3 tot 7.

¹⁷ Pieters 2014, 116.

Figuur 30: Kleine ijswig in de horizont 7 met cryoturbaties (© Marnix Pieters).

Figuur 31: Detail van de onderkant van horizont 6 met een driehoekige verdieping die als een spitspoor of spadesteek zou kunnen geïdentificeerd worden (© Marnix Pieters).

1, ^A, 0-15/16 cm, humeus zand, zeer donker grijs 10 YR 3/1 vochtig beschreven, zeer fijne matig ontwikkelde kruimelige structuur, 10 fijne (diameter kleiner dan 1 mm) levende wortels per 50 cm², sterk kalkrijk, rechte messcherpe horizontgrens, aangebrachte teelaarde.

2, ^T, 15/16-28/30, hard geworden zand gemengd met cement (zgn. stabilisé), kleur niet bepaald, sterk kalkrijk, rechte messcherpe horizontgrens, voormalige onderlaag voor een bevoeling?

3, ^Ah1, 28/30-50/53, licht zandleem/zandleem, donker bruin 7,5 YR 3/2 vochtig beschreven, structuur niet te bepalen, deze horizont bevat 50% natuursteen, rechte duidelijke horizontgrens (5 cm), sterk kalkrijk, geen levende wortels, geen ijzervlekken.

4, ^Ah2, 50/53-81/88, licht zandleem/zandleem, donker grijzig bruin 10 YR 4/2 vochtig beschreven, matig ontwikkelde, zeer grove hoekig blokkige structuur (afmetingen 5- 8 cm), deze horizont bevat nog 5 tot 10 % natuursteenpuin vooral bovenaan, rechte duidelijke horizontgrens (3-4 cm), matig kalkrijk, geen levende wortels, geen ijzer-vlekken.

5, ^Ah3, 81/88-132/124, licht zandleem/zandleem, donker grijzig bruin 10 YR 4/2 vochtig beschreven, matig ontwikkelde, zeer grove hoekig blokkige structuur (afmetingen 8-10 cm), deze horizont bevat

5% kalkbrokjes en enkele sporadische brokjes verhit sediment, rechte abrupte horizontgrens (minder dan 2 cm), matig kalkrijk, geen levende wortels, geen ijzer-vlekken.

6, Apb, 132/124-144/143, licht zandleem/zandleem, donker bruin 7,5 YR 3/2 vochtig beschreven, goed ontwikkelde, grove (afmetingen 2-5 cm) hoekig blokkige structuur, horizont bevat 1-2 % houtskool en enkele kleine (diameter 3-5 cm) brokjes natuursteen, rechte messcherpe horizontgrens, matig kalkrijk, geen levende wortels, wel een aardwormgallerij opgevuld met aardwormuitwerpselen, de horizontgrens wordt 2 tot 3 keer per halve meter doorbroken door verticale wormgallerijen (diameter 0,5 cm), de horizont vertoont 2 tot 5 kleine poriën (diameter 0,5 mm) per 4 cm², geen ijzer-vlekken.

7, C@, 144/143-(193), heterogene horizont bestaande uit zones van lemig zand en zones van zware leem, deze vertegenwoordigen elk ongeveer 50%, het zijn de kenmerken van de zandige zones die beschreven en geanalyseerd zijn, licht olijf bruin 2,5 Y 5/3 -5/4, vochtig beschreven, in de top van deze horizont bevinden zich relatief kleine rolkeien (diameter 0.5 cm tot 4 cm) steeds met *capping*, naar onder toe bevinden zich in deze horizont natuursteenfragmenten (diameter 8-10 cm), Paniseliaan (?), kalkloos, geen ijzer-vlekken.

Fysische en chemische analyses van het referentieprofiel¹⁸

Van de horizonten 3 tot en met 7 werden bulkmonsters genomen voor fysische en chemische analyses: korrelgroottebepaling (voor en na ontkalking), zuurtegraad, gehalte aan koolstof, kalk, ijzer, mangaan, fosfor en een aantal zware metalen (cadmium, koper, nikkel, lood en zink). De analyse van de zware metalen werd gevraagd om op termijn te kunnen vergelijken met andere bodemprofielen op historische begraafplaatsen.

De monsters zijn genomen op 40 cm diepte uit horizont 3, op 65 cm diepte uit horizont 4, op 95 cm diepte uit horizont 5, op 140 cm diepte uit horizont 6 en op 170 cm diepte uit het zandige gedeelte van horizont 7.

De textuur (tabel 6) van de horizonten 3 tot en met 6 is licht zandlemig (P), terwijl deze van het zandige deel van horizont 7 merkelijk zandiger is en als lemig zand (S) dient gekenmerkt te worden. Het verschil tussen de horizonten 3 tot en met 6 en 7 zit vooral in de leemfractie die bij de eerste groep rond de 30% draait en in het zandige deel van horizont 7 amper 13% haalt. Zoals te zien op figuren 28 en 29 is deze horizont nogal heterogeen en bevat die naast de zandige zones ook duidelijk meer lemige zones. De kans bestaat dus dat indien je de beide zones van horizont 7 mengt (bijvoorbeeld door te ploegen of door funderingen uit te graven) dat je dan bij de textuur van de horizonten 3 tot en met 6 terecht komt. Het zand van horizont 7 is wel wat grover (bevat meer zand van de fractie 100-200 micron) dan het zand van de bovenliggende horizonten. Dat bodemprofielen in de licht-zandleemgronden van het kaartblad Gavere 70 W iets lichter worden in de diepte en overgaan tot lemig zand en ten westen van de Schelde zelfs tot zand wordt beschreven door R. Leys¹⁹ in de verklarende tekst bij het kaartblad. Het feit dat de horizonten 3 tot en met 5 die horizont 6 begraven hebben onderling qua textuur zeer gelijkend zijn geeft aan dat dit materiaal niet is aangevoerd van buiten de site maar ongetwijfeld van ter plaatse komt (van uitgraven van funderingen, van uitgraven van een waterput,...). De granulometrie voor en na ontkalking vertoont onderling zeer weinig verschillen.

Het koolstofgehalte (tabel 7) weerspiegelt goed wat op het referentieprofiel macroscopisch op basis van de kleur te zien is, het zakt geleidelijk van horizont 3 tot en met horizont 5 om in horizont 6 weer te stijgen tot het niveau van horizont 3. Het hogere gehalte aan koolstof in horizont 6 sluit goed aan bij de interpretatie van deze horizont als een begraven bewerkingslaag (Apb) die normaliter via

---

¹⁸ De fysische en chemische analyses voor dit referentieprofiel werden uitgevoerd door de onderzoekseenheid Mineralogie en Petrologie (onder leiding van Prof Dr. J. De Grave) van de vakgroep Geologie van de Universiteit Gent, Campus Sterre, gebouw S8, Krijgslaan 281, 9000 Gent. Met dank aan Dimitri Vandenberghen en Veerle Vandenhende voor de vlotte samenwerking.

¹⁹ Leys 1965, 63.

bemesting regelmatig aangerijkt werd met organisch materiaal. Horizont 7 bevat omzeggens geen koolstof.

IJzer, mangaan en de meeste zware metalen zijn vrij uniform verspreid over de horizonten 3 tot en met 7. Enkel lood is duidelijk beter vertegenwoordigd in de horizonten 3 en 4 (tabel 7). Het gehalte aan CaCO_3 schommelt nogal om in horizont 7 zo goed als afwezig te zijn wat ook aansluit bij de waarneming op het terrein.

Fosfor (anorganisch en organisch samen: totaal) neemt toe met de diepte en horizont 7 bevat bijna drie keer meer fosfor dan horizont 3 (tabel 7). Dit is vooral te wijten aan het anorganische fosfor dat tussen 5 keer (horizont 3) tot 44 keer (horizont 7) talrijker is dan organisch fosfor. Dit laatste evolueert min of meer zoals het gehalte aan koolstof.

Hoge gehalten aan fosfor in pleniglaciale dekzanden werden ook vastgesteld bij het bodemkundig onderzoek te Verrebroek 'Dok 1' bij de profielen 11 (Fe/P?) en 14 (horizont 11, Bfe/s?)²⁰. In profiel 14 betrof het 530 mg/kg en in profiel 11 zelfs 7236 mg/kg, het dubbele van het gehalte vastgesteld te Schelderode. De aanwezigheid van fosfaten werd te Verrebroek macroscopisch verondersteld op basis van de olijfgeloe kleur van de bodemmatrix en kon ook via micromorfologie verder onderzocht worden²¹. Als verklaring wordt aan lokale geconcentreerde toevoeging van fosfaten gedacht in de vorm van botmateriaal. Deze hypothese zou ook kunnen opgaan voor Schelderode. Enkele bijkomende bodemanalyses te Schelderode op dezelfde site en enkele tientallen meters verwijderd van de locatie van het referentieprofiel zou bijkomende info kunnen verschaffen over het al dan niet lokaal karakter van deze aanwezigheid van fosfaten. De geconcentreerde toevoeging van fosfaten zou onder de vorm van een kadaver in pleniglaciale omstandigheden (mammoet, edelhert,...) kunnen gebeurd zijn²². Het gehalte aan anorganische fosfor is het grootst in horizont 7 en tegelijkertijd is het gehalte aan organisch fosfor in deze horizont het laagst in het profiel waardoor we op een verhouding anorganische fosfor/organische fosfor van 44 uitkomen. Het lage gehalte aan organische fosfor is gelijklopend met het zeer lage gehalte aan koolstof in horizont 7.

---

²⁰ Louwagie & Langohr 2005a, 60 & 68; Louwagie & Langohr 2005b, 420 Table D.43.

²¹ Louwagie & Langohr 2005b, 430.

²² Mondelinge informatie ereprofessor UGent Roger Langohr waarvoor dank.

Staal	Ext.Ref.	Granulometrie: zonder ontkalken									
		%Klei	%Leem			%Zand	%Zandfracties				
		<2µm	2-10µm	10-20µm	20-50µm	>50µm	>1000µm	1000-500µm	500-200µm	200-100µm	100-50µm
22-521	H3	11	2	3	22	62	<1	1	2	36	23
22-522	H4	12	3	2	23	60	<1	<1	2	34	24
22-523	H5	8	3	3	28	58	<1	<1	2	33	23
22-524	H6	11	3	3	23	60	<1	1	2	36	21
22-525	H7	13	1	1	11	74	<1	<1	2	48	24

Staal	Ext.Ref.	Granulometrie: met ontkalken (NaAcetaat pH5)									
		%Klei	%Leem			%Zand	%Zandfracties				
		<2µm	2-10µm	10-20µm	20-50µm	>50µm	>1000µm	1000-500µm	500-200µm	200-100µm	100-50µm
22-521	H3	11	2	3	20	64	<1	<1	2	37	25
22-522	H4	12	3	3	21	61	<1	<1	2	34	25
22-523	H5	9	2	3	28	58	<1	<1	2	33	23
22-524	H6	11	3	3	22	61	<1	<1	2	37	22
22-525	H7	15	2	1	11	71	<1	<1	2	46	23

Tabel 6: Granulometrie van de horizonten 3 tot en met 7 voor en na ontkalking.

Staal	Ext.Ref.	zware metalen (smelt ISP14869-2:2002)													
		1:2,5	W&B	g/kg	DCB		P ₂ O ₅ ppm			ppm					
		pH H ₂ O	%OC	CaCO ₃	%Fe	%Mn	Totaal	Anorganisch	Organisch	An/Or	Cd	Cu	Ni	Pb	Zn
22-521	H3	7,99	0,62	14	0,47	0,02	1389	1140	249	5	<10	14	29	68	61
22-522	H4	7,78	0,45	5	0,52	0,03	1757	1493	264	6	<10	10	22	78	56
22-523	H5	8,2	0,32	8	0,42	0,03	1764	1611	153	11	<10	14	21	14	45
22-524	H6	8,17	0,60	14	0,43	0,03	2896	2681	215	13	<10	12	22	<10	56
22-525	H7	8,03	0,06	1	0,58	0,01	3697	3615	82	44	<10	<10	19	10	35

Tabel 7: pH, gehalte aan CaCO₃, Fe, Mn, P (anorganisch en organisch) en de zware metalen Cd, Cu, Ni, Pb en Zn van de horizonten 3 tot en met 7.

4.4 VONDSTEN

Tijdens het onderzoek werden in totaal 139 vondstnummers toegekend aan zes verschillende materiaal categorieën (aardewerk, botmateriaal, metaal, hout, glas en natuursteen) (tabel 8). Er werd een eerste assessment uitgevoerd van het aangetroffen aardewerk om een eerste (ruime) chronologie te bekomen. Na dit assessment werd beslist om geen doorgedreven onderzoek van het ceramisch materiaal te ondernemen, omdat de kenniswinst te gering is. De analyse van het aardewerk zal daarom beperkt blijven tot enkele algemene beschrijvingen en dateringen (zie 4.4.1). Ook voor de aangetroffen skeletten²³ werd een assessment doorgevoerd. De beperkte hoeveelheid individuen, waarvoor bovendien dateringsgegevens ontbreken, rechtvaardigt geen verder doorgedreven fysisch antropologisch onderzoek. De al vrij uitgebreide beschrijvingen van de skeletten in het kader van het assessment kunnen hierbij volstaan (zie 4.4.2.2).

Het menselijk en dierlijk bot is over het algemeen goed bewaard. Het aardewerk is eerder fragmentarisch met slechts een klein aantal scherven per spoor.

In totaal werden 42 monsters genomen tijdens het veldwerk. Het gaat om 7 grondmonsters uit de profielen, 13 stalen uit de bekkenholte van skeletten en 22 houtskoolstalen.

Spoorinterpretatie	Aantal
Aardewerk	19
Botmateriaal	70
Metaal	44
Hout	2
Glas	2
Natuursteen	2
Totaal	139

Tabel 8: Overzicht van de verschillende vondstencategorieën.

4.4.1 Aardewerk²⁴

In totaal werden 19 vondstnummers toegewezen aan ceramiekvondsten, tien hiervan bevonden zich in associatie met een spoor. Bij de meeste aardewerkvondsten die in een spoor aangetroffen werden gaat het slechts om een klein aantal scherven (meestal 1 of 2 scherven per context).

In vlak 1 werden enkel twee recente scherven aangetroffen, namelijk een scherf van een terracotta bloempot en een scherf van een bord.

De aardewerkcontext die de meeste fragmenten bevatte is context 4. Deze 54 scherven werden aangetroffen bij het verdiepen van vlak 1 naar vlak 2 (fig. 32). Het ensemble bevat 14 randen van kannen of kruiken, waarvan 2 met oor, in grijs aardewerk. Het gaat telkens om aardewerkvormen met een geribbelde hals en randtype L130A en L130C, deze randtypes zijn voornamelijk te situeren in de 14de eeuw²⁵. Deze datering stemt overeen met de constructie van de voormalige éénbeukige kruiskerk met rechthoekig koor en kruisingstoren.

Naast deze randen komen ook verschillende wandfragmenten in grijs, gedraaid aardewerk voor, evenals een smalle vlakke bodem.

In deze context bevinden zich verder ook 5 scherven in oxiderend gebakken aardewerk en 4 steengoedfragmenten. Bij het oxiderend gebakken aardewerk zijn 2 fragmenten afkomstig van een verdikte rand. De overige oxiderend gebakken scherven bezitten een loodglazuur aan de binnenkant. Bij de steengoedscherven zijn een deel van een lintoor en 3 wandfragmenten aanwezig.

²³ Het los bot werd hierbij niet bekeken.

²⁴ Met dank aan collega Koen De Groote voor het kritisch nalezen van dit hoofdstuk en de voorgestelde correcties.

²⁵ De Groote 2014, 173.

Figuur 32: Selectie van het schervenmateriaal uit context 4.

Context 25 bevat in totaal 7 scherven (fig. 33). Twee scherven vertonen versieringen, er is namelijk één roodbeschilderde wandscherf aanwezig en een hoogversierde scherf met een sliblijnversiering in witbakkende klei. De eerste scherf behoort tot het Rijnlands roodbeschilderd aardewerk en kan vanaf de vroege 10de tot de late 12de eeuw gedateerd worden²⁶. De tweede scherf kan vanaf de late 12de eeuw tot het eerste kwart van de 14de eeuw gedateerd worden²⁷. Verder bevat de context ook vier scherven in gedraaid grijs aardewerk, waarvan drie worstoren. Ook zijn er enkele geglazuurde scherven in rood aardewerk aanwezig en een fragment van een geglazuurde tegel.

²⁶ De Grootte 2014, 312.

²⁷ De Grootte 2014, 144.

Figuur 33: Ceramiek van context 25.

Context 41 uit vlak 3 betreft een geknepen standring van een kan of kruik in rood geglazuurd aardewerk. Uit hetzelfde vlak werd ook context 48 gerecupereerd (fig. 34). Dit zijn 6 scherven: 3 in grijs aardewerk en 3 in rood geglazuurd aardewerk. De scherf met een sliblijnversiering in witbakkende klei kan zowel van hoogversierd aardewerk als van het ervan afgeleide slibversierde aardewerk uit het midden van de 14de eeuw afkomstig zijn, en kan dus tussen de late 12de eeuw tot het midden van de 14de eeuw geplaatst worden²⁸. Een andere rood geglazuurde scherf is de aanzet van een oor van een grape.

Figuur 34: Context 48.

In vlak 4 werden zeven scherven gerecupereerd. Het gaat om vijf scherven in gedraaid grof grijs aardewerk (12de-13de eeuw)²⁹. Daarnaast kwamen in dit vlak ook twee scherven in rood aardewerk voor, waarvan één geglazuurd. Vlak 8 bevatte een enkele scherf (V131) in gedraaid grof grijs aardewerk (12de-13de eeuw).

Context 139 werd aangetroffen in vlak 6 (fig. 35). Onder het aardewerk uit deze context bevinden zich verschillende (geglazuurde) scherven in roze (Doorniks) aardewerk. Deze kunnen gedateerd worden tot de tweede helft van de 15de eeuw-eerste helft van de 16de eeuw³⁰. Verder bevat de context ook

²⁸ De Groote 2014, 144.

²⁹ De Groote 2014, 106.

³⁰ De Groote 2014, 109.

een randje in grijs aardewerk en twee scherven gedraaid grijs aardewerk. Evenals een scherv in vroegrood aardewerk. Deze aardewerkgroep komt voornamelijk voor in de 12de-13de eeuw³¹.

Figuur 35: Context 139.

Vondst 42 uit spoor 17 is een oor in ijzerarme klei (Doorniks wit) met een geel glazuur. Doorniks aardewerk heeft een datering tot de tweede helft van de 15de eeuw-eerste helft van de 16de eeuw³².

Vondst 100 uit spoor 37 is een enkele scherv in gedraaid fijn grijs aardewerk (12de- 14de eeuw)³³. Een scherv uit dezelfde aardewerkgroep bevindt zich ook in spoor 8, samen met een randje in oxiderend gebakken aardewerk en een steeltje van een klei pijpje. Klei pijpjes hebben echter een veel jongere datering en kenden hun opkomst pas eind 16de eeuw. Ook spoor 14 bevat grijs gedraaid aardewerk (vondst 36). Hetzelfde geldt ook voor vondst 96 uit spoor 38, hier gaat het wel weer om gedraaid grof grijs aardewerk (12de-13de eeuw)³⁴.

Context 102 (spoor 42) bevat 3 scherven, twee in gedraaid grijs en één in rood aardewerk (technische groep 53D). Dit dateert de vondst ten vroegste vanaf de late 12de eeuw het hoogtepunt van deze aardewerkgroep situeert zich echter in de 15de-16de eeuw³⁵.

Vondsten 59 (spoor 21), 81 (spoor 29) en 91 (spoor 35). Zijn allemaal scherven in rood aardewerk. Deze aardewerkgroep heeft een ruime datering vanaf de 12de eeuw³⁶. De aanwezigheid van grijs aardewerk in context 81 kan de datering voor deze context terugbrengen naar de 12de-midden 16de eeuw.

Wat betreft de aardewerkvondsten uit de verschillende vlakken valt geen duidelijke chronologie op te maken. Dit is waarschijnlijk te wijten aan de aard van de site. De bodem werd telkens weer verstoord bij een nieuwe bijzetting op het kerkhof, hierdoor zal jonger en ouder materiaal door elkaar geraakt zijn en in dezelfde lagen en vlakken komen te zitten. De oudste vondsten dateren uit de 10de tot 12de eeuw, maar deze bevinden zich niet noodzakelijk in de onderste vlakken. Voor de graven komen aardewerkdateringen voor gaande van de 12de eeuw tot de 16de-17de eeuw.

4.4.2 Botmateriaal

Ongeveer de helft van de vondstnummers werden toegekend aan botmateriaal. Hoewel het zowel om dierlijk als menselijk materiaal gaat, is het overgrote deel menselijke beenderen. Dit is niet

---

³¹ De Grootte 2014, 107.

³² De Grootte 2014, 109.

³³ De Grootte 2014, 105.

³⁴ De Grootte 2014, 106.

³⁵ De Grootte 2014, 108.

³⁶ De Grootte 2014, 108.

verwonderlijk aangezien het om een deel van een kerkhof gaat. De vondsten worden hieronder meer in detail besproken.

4.4.2.1 Dierlijk bot

Dierlijk bot werd enkel aangetroffen als los bot (fig. 36). Meestal gaat het om een klein aantal beenderen dat tussen het menselijke los bot beland is. Zo bevat context 24 naast een grotere hoeveelheid los menselijk bot ook een sprongbeen (calcaneus) en een ander voetwortelbeentje van een rund. Het dierlijk bot in context 1 is zodanig gefragmenteerd dat geen diersoort(en) gedetermineerd kon(den) worden. Verder is vondst 109 te identificeren als een humerus van een rund en vondst 116 als een ulna van een rund.

Figuur 36: Vondst 109 (boven) en vondst 116 (onder).

4.4.2.2 Menselijke resten

Voor de aangetroffen skeletten werd een assessment uitgevoerd door Merel Van Eynde (fysisch antropoloog ADEDE). Een samenvatting van deze resultaten per individu is te vinden in onderstaande tabel (tabel 9). Naast begraven individuen in primaire context werd in elk vlak ook los botmateriaal aangetroffen. Dit los botmateriaal is het gevolg van het verstoren van oudere graven bij de bijzetting van nieuwe graven.

Skelet nr.	Spoor	Vlak	Oriëntatie	Geslacht	Leeftijd	Lichaams- lengte	Opmerkingen
1	5	2	O-W	/	26 ±2 weken		
2	6	2	O-W	F	36-49	/	
3	7	2	W-O	I	26-35	160,3	
4	3	2	W-O	I	19-25	163,8	
5	8	2	O-W	PF	36-49	154,4	
6	9	2	W-O	I	>36	151,8	
7	18	3	O-W	M	>50	177,3	
8	19	4	W-O	PM	Volwassene	168,5	
9	20	4	W-O	/	Volwassene	160,4	
10	21	4	NW-ZO	PF	36-49	153,1	
11	24	4	W-O	PF	36-49	163,9	
12	25	4	W-O	/	6 ±1 jaar		
13	30	5	ZW-NO	PF	>36	149,2	
14	29	5	WZW-ONO	M	19-25	175,2	Vervormde mediale uiteindes sleutelbeenderen
15	31	6	W-O	F	>50	152,0	Heup uit de kom met letsel
16	32	6	W-O	PF	>50	148,4	Geheele breuk distale radius (rechts)
17	39	6	W-O	/	11 ±1 jaar		
18	42	6	W-O	PF	26-35	155,9	
19	35	6	W-O	PF	>50	153,6	
20	54	7	W-O	/	15 ±1 jaar		
21	46	7	O-W	I	Volwassene	/	
22	65	8	W-O	PF	Volwassene	/	
23	46	7	W-O	PM	26-35	165,0	
24	46	7	W-O	/	12 ±2 jaar		
25	47	7	W-O	PF	26-35	150,4	Kaakbreuk of ontsteking (L coronoid process)
26	52	7	W-O	PF	>50	157,1	
27	58	7b	W-O	I	19 ±1 jaar	162,6	
28	69	8	W-O	M	26-35	177,5	
29	67	8	W-O	M	>50	167,1	
30	68	8	W-O	M	35-49	178,5	
31	66	8	W-O	F	>36		

Tabel 9: Samenvatting van de gegevens per individu.

In totaal werden 31 skeletten aangetroffen. Het merendeel hiervan betreft kistbegravingen. Hoewel de kistaflijning niet altijd duidelijk afgetekend was in de bodem, waren de aanwezige nagels rond elk graf wel op een kistbegraving. Naast begravingen in een kist werden ook vier antropomorfe graven aangesneden (sporen 58, 67-69) (zie 4.3.2.1).

Alle individuen, met uitzondering van individu 13, lagen op hun rug begraven. Individu 13 lag op de buik en was doorgraven door de aanleg van het graf van skelet 14. Individu 13 had ook een licht afwijkende oriëntatie, namelijk NW-ZO. 23 individuen werden volgens de standaard christelijke oriëntatie begraven met het hoofd in het westen en de voeten in het oosten. Drie individuen lagen wat schuin ten opzichte van dezelfde as en vijf individuen lagen omgekeerd, met hun hoofd in het oosten. Er is geen duidelijke onderverdeling van de geslachts- en leeftijdsdistributie van de afwijkende skeletten merkbaar.

Het gaat om vijf niet-volwassenen en 26 volwassenen. Bij de niet-volwassenen werd een foetus (± 26 weken) aangetroffen (fig. 37), een kind van ongeveer 6 jaar, drie tieners en een individu van 18-20 jaar. Bij 4 volwassenen kon de leeftijd niet nader bepaald worden. Er werden 2 vroeg-jongvolwassenen (19-25 jaar) en 5 laat-jongvolwassenen opgegraven. Ook zijn vijf midden-volwassenen (36-45 jaar) en drie midden- tot oud volwassenen (ouder dan 36 jaar) aanwezig en tot slot zijn er zes individuen ouder dan 50 jaar.

Figuur 37: Individu 1 (foetus ± 26 weken).

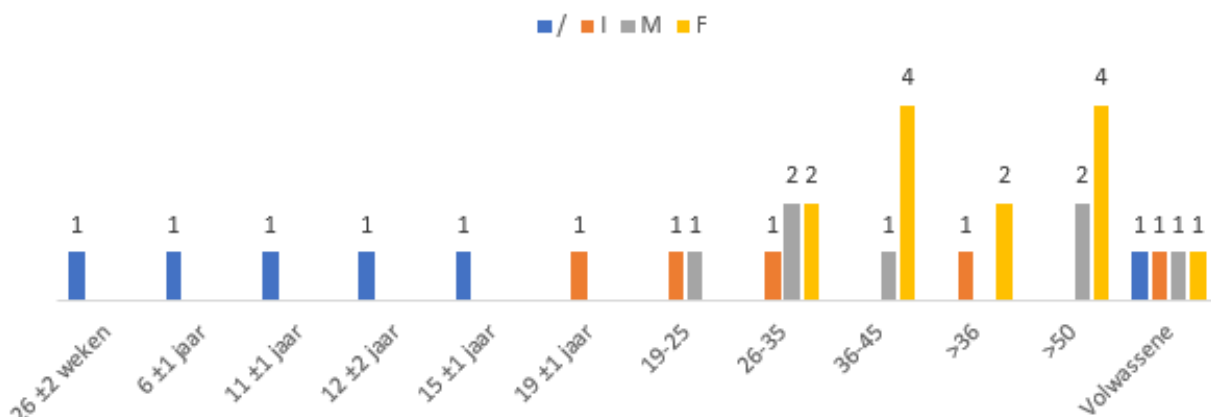
Een assessment van het geslacht werd enkel toegepast op de volwassenen (fig. 38). De geslachtsbepaling resulteerde in vijf mannen, twee waarschijnlijk mannen, drie vrouwen, tien waarschijnlijk vrouwen en vijf intermediaire individuen, bij één individu waren er geen kenmerken aanwezig die een indicatie van het geslacht konden geven. Er zijn dus bijna dubbel zo veel vrouwen en waarschijnlijk vrouwen dan mannen en waarschijnlijk mannen. Dit stemt niet overeen met de normale 50/50 distributie.

De vroeg-jongvolwassenen zijn een man en een intermediair individu, de groep van laat-jongvolwassenen bestaat uit één intermediair individu, twee mannen en twee vrouwen. Vier vrouwen en één man zijn tussen 36 en 45 jaar oud en één intermediair individu en twee vrouwen zijn ouder dan 36 jaar. De oudste groep bestaat uit twee mannen en vier vrouwen.

Geslachtsdistributie per leeftijd

Figuur 38: Geslachtsdistributie per leeftijd (N: 31).

Voor de gemiddelde lengte werden mannen en waarschijnlijk mannen en vrouwen en waarschijnlijk vrouwen samengenomen. Dit resulteert in de volgende gemiddelden: vrouwen zijn gemiddeld 153,6 cm groot en mannen 172,7 cm groot, intermediaire individuen zijn 159,6 cm groot.

Hoewel een doorgedreven pathologische analyse niet werd uitgevoerd kwamen tijdens het assessment al enkele duidelijke letsels aan het licht (fig. 39). Zowel bij individu 15 al 16 zijn er tekenen van trauma. Bij individu 16 gaat het om een geheelde breuk van de distale radius (spaaakbeen), dit bracht ook een vervorming van enkele handwortelbeentjes met zich mee. De ulna (ellepijp) was niet bewaard, waardoor niet nagegaan kan worden of deze al dan niet mee gebroken was. Individu 15 heeft een sterk vervormde kop van de femur (dijbeen) dit is het gevolg van het uit de kom gaan van het bovenbeen en het niet volledig teruggaan naar de normale positie. Een corresponderende sterke vervorming is ook zichtbaar in de heupkom. De graad van het letsel is een indicatie dat het individu nog geruime tijd met dit letsel rondgelopen heeft. Ten gevolge van het letsel was het kniegewricht naar binnen gedraaid, wat waarschijnlijk resulteerde in stapproblemen en manken bij het individu. Deze veranderde manier van wandelen bracht ook effecten op andere gewrichten en spieraanhechtingen met zich mee.

Figuur 39: 2x links: Radius van individu 16 (anterieur en posterieur zicht), rechts: Femur individu 15 (anterieur zicht).

De skeletformulieren van het assessment kunnen geraadpleegd worden via:
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7993799>

4.4.3 Metaal

44 van de 139 toegekende vondstnummers zijn metalen voorwerpen (fig. 40). Dit zijn voornamelijk kistnagels, waarvan 29 werden gevonden in associatie met een graf.

De overige metaalvondsten lijken eerder persoonlijke voorwerpen te zijn. Het gaat om: een koperen plaatje, mogelijk een riembeslag (vondst 17), een ring, mogelijk van een gesp (vondst 50), een knoop (vondst 62) en een kledingpin (vondst 66). Helaas bevond geen enkele van deze vondsten zich in een spoor.

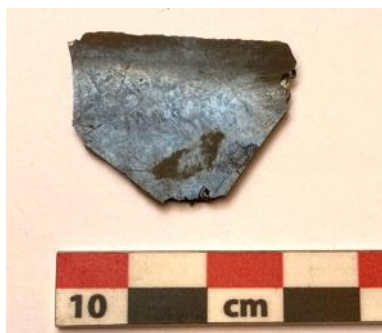
Figuur 40: Van links naar rechts: vondst 17, vondst 62 en vondst 50.

4.4.4 Hout

Op één locatie werd een houten vondst aangetroffen. Het gaat om een recent stuk hout (vondst 3) in vlak 1. In vlak 4 werd ook een voorwerp gevonden waarvan op het terrein gedacht werd dat het om een houten kruisje (vondst 74) zou gaan. Na het drogen bleek het echter om een nagel te gaan met een houtrestant eraan.

4.4.5 Glas

Glas werd aangetroffen in spoor 7 en in vlak 3. Vondst 8 betreft een verglaasde glazuurdruppel en vondst 51 is een fragment donkergroen vensterglas (fig. 41).

Figuur 41: Vondst 51.

4.4.6 Natuursteen

Tot slot werden ook twee vondstnummers toegekend aan natuurstenen voorwerpen. Namelijk een wit natuursteen (vondst 69).

Daarnaast werd ook een leisteen met een (nagel)gat erin (vondst 16) aangetroffen. Deze leisteen is als dakconstructiemateriaal te identificeren (fig. 42).

Figuur 42: Vondst 16.

5 INTERPRETATIE & SYNTHESE

De site aan de Sint-Martinuskerk te Schelderode strookt globaal met de voorafgaande algemene verwachtingen. In totaal werden 70 sporen aangetroffen: graven, grafkuilen en restanten van graven, de insteek van de kerkmuur, kuilen, paalkuilen en enkele natuurlijke sporen.

De aangetroffen sporen zijn voornamelijk te linken aan het kerkhof waarbinnen het onderzoeksgebied gelegen is. Het grootste sporenaantal wordt namelijk ingenomen door graven, grafkuilen en restanten van graven (50). In totaal werden 31 individuen aangetroffen, waarvan het merendeel een standaard christelijke begraving kreeg, terwijl ook enkele afwijkingen voorkwamen.

Het aangetroffen aardewerk plaatst de vroegste fase van de site mogelijk al in de 10de eeuw. De aanwezigheid van antropomorfe graven stemt ook overeen met deze datering. Deze grafvormen kenden namelijk hun hoogtepunt in de 10de-11de eeuw. Deze dateringen zijn ouder dan de vroegste geschreven vermelding van de Sint-Martinuskerk in een charter uit het jaar 1108.

Dit archeologisch onderzoek toont ook het belang van een geïntegreerd aardkundig onderzoek aan. Als archeologen komen we vaak op plaatsen waar de bodem nooit is gekarteerd in functie van het opstellen van de bodemkaart vanwege de aanwezige bebouwing (aangeduid als OB op de bodemkaart). Hier realiseert het archeologisch onderzoek per definitie een onmiskenbare meerwaarde voor de kennis van het bodemlandschap in Vlaanderen. Alleen al om die reden is het nodig om in deze OB-gebieden ook al is de bodemingreep zeer beperkt in oppervlakte toch een referentieprofiel te documenteren volgens de hiervoor ter beschikking gestelde handleiding³⁷. In dit concrete geval heeft dit aardkundig onderzoek geleid tot een herkenning van een fase voorafgaand aan het gebruik van het terrein als cultus- en begraafplaats.

6 BEWARING EN DEPONERING ARCHEOLOGISCH ENSEMBLE

Zoals decretaal bepaald is, moet de zakelijkrechthouder beslissen waar het archeologische ensemble uiteindelijk bewaard zal worden en het hierbij als een geheel bewaren, het in goede staat behouden en beschikbaar houden voor wetenschappelijk onderzoek (*Onroerenderfgoeddecreet* van 12 juli 2013 – Art. 5.2.1). De zakelijkrechthouder die het beheer van een archeologisch ensemble toevertrouwt aan een erkend onroerenderfgoeddepot voldoet aan deze verplichtingen.

Er werd contact opgenomen met de zakelijkrechthouder om na te gaan welke de definitieve bewaarplaats van dit archeologisch ensemble zal worden. Hierbij werd beslist om het archeologisch ensemble na de oplevering van dit eindverslag in beheer te geven van het erkend depot van het Onroerenderfgoeddepot Provinciaal Erfgoedcentrum (Oost-Vlaanderen) – Erfgoedsite Ename – Lotharingenstraat 1 – 9700 Ename-Oudenaarde.

---

³⁷ Mikkelsen *et al.* 2022.

7 LIJSTEN

7.1 SPORENLIJST

Spoor	WP	Vlak	Afmetingen (cm)			Vorm	Kleur		Vulling	Inclusies		Interpretatie	Datering
			L	B	D		K1	K2		I1	I2		
0001	1	1		185		Rechthoek	Geelbruin		Zandig leem	Steen	Mortel	Insteek kerk	
0002	1	2		32		Rechthoek	Lichtbruin	Geelbruin	Zandig leem	Steen/grind	Houtskool	Kuil met puin	
0003	1	2	198	74	15	Onregelmatig	Roodbruin		Zandig leem	Baksteen/grind	Steen/houtskool	Graf, skelet 4	
0004	1	2		77		Ovaal (half)	Roodbruin		Zandig leem	Baksteen/steen	Grind	Kuil met puin, mogelijk begin van kuil dat leidt tot spoor 25	
0005	1	2	33	20		Rechthoek	Donkerbruin		Zandig leem	Baksteen	Steen	Graf, skelet 1 (foetus)	
0006	1	2	70	60		Rechthoek	Donkerbruin		Zandig leem	Houtskool/baksteen	Steen/grind	Graf, skelet 2 (half, enkel bovenste delen)	
0007	1	2	175	40		Rechthoek	Donkerbruin		Zandig leem	Nagels	Leisteen	Graf, skelet 3	
0008	1	2	150	40		Rechthoek	Donkerbruin		Zandig leem	Nagels	Steen/mortel	Graf, skelet 5	
0009	1	2	156	35		Rechthoek	Donkerbruin		Zandig leem	Baksteen/steen	Leisteen	Graf, skelet 6	
0010	1	3		15		Rechthoek	Donkerbruin		Zandig leem	Baksteen	Steen	Deel graf, onderbeen en deel voet in situ, mogelijk onderdeel van spoor 6	
0011	1	3	154	47		Rechthoek	Donkerbruin		Zandig leem	Baksteen/natuursteen/nagels	Mortel/houtskool/leisteen	Kuil, waarschijnlijk overblijfsel van spoor 8	
0012	1	3	191	42		Rechthoek	Donkerbruin		Zandig leem	Baksteen/natuursteen/leisteen	Mortel/houtskool/bot	Kuil, waarschijnlijk overblijfsel van spoor 7	
0013	1	3	52	5		Afgeronde rechthoek	Donkerbruin	Zwart	Zandig leem	Mortel/baksteen	Houtskool	Mogelijke kistafdruk → natuurlijk	
0014	1	3	160	44		Afgeronde rechthoek	Rood		Zandig leem	Baksteen/natuursteen/tegel	Mortel/houtskool	Kuil, waarschijnlijk overblijfsel spoor 3	12de-14de eeuw
0015	1	3	110	6		Rechthoek	Donkerbruin		Zandig leem	Baksteen/mortel/natuursteen	Houtskool	Mogelijke kistafdruk --> natuurlijk	
0016	1	3	134	81		Onregelmatig	Rooddonkerbruin		Zandig leem	Baksteen/natuursteen/mortel	Houtskool/bot	Kuil, mogelijke begraving --> dieper, spoor 21	
0017	1	3	143	69		Rechthoek	Rooddonkerbruin		Zandig leem	Baksteen/natuursteen/mortel	Houtskool/bot/nagels	Kuil, mogelijke begraving --> dieper, spoor 20	15de-16de eeuw
0018	1	3	74	57		Rechthoek	Donkerbruin	Lichtbruin	Zandig leem	Baksteen/natuursteen/mortel	Nagels/houtskool	Graf, skelet 7	

Spoor	WP	Vlak	Afmetingen (cm)			Vorm	Kleur		Vulling	Inclusies		Interpretatie	Datering
			L	B	D		K1	K2		I1	I2		
0062	1	7	54	36		Onregelmatig	Lichtgrijs		Zandig leem	Mortel	Houtskool	Kuil	
0063	1	7	93	38		Onregelmatig	Donkergrijs		Zandig leem	Natuursteen/mortel	Bot/houtskool	Kuil	
0064	1	7	49	42,5		Halve cirkel	Grijs		Zandig leem	Mortel	Houtskool	Kuil	
0065	1	7	73	41		Rechthoek	Donkergrijs		Zandig leem	Mortel/natuursteen	Houtskool	Grafkuil, skelet 22	
0066	1	8		48		Rechthoek	Donkergrijs		Zandig leem	Mortel	Houtskool	Grafkuil, skelet 31	
0067	1	8		39		Rechthoek	Donkergrijs		Zandig leem	Mortel	Houtskool	Grafkuil, skelet 29	10de-11de eeuw
0068	1	8	189	40		Rechthoek (antropomorf)	Donkergrijs		Zandig leem	Mortel	Houtskool	Grafkuil, skelet 30	10de-11de eeuw
0069	1	8	187	48		Rechthoek (antropomorf)	Donkergrijs		Zandig leem	Mortel/bot	Houtskool	Grafkuil, skelet 28	10de-11de eeuw
0070	1	8					Donkergrijs		Zandig leem	Mortel	Houtskool	(Graf)kuil--> mogelijk graf, maar niet dieper onderzocht aangezien in veiligheidstrap	

Inventarisnr.	WP	Spoor	Vlak	Materiaal-categorie	Aantal	Datering	Beschrijving
0103	1	42	6	Metaal	2		Kistnagels
0104	1	42	6	Bot	10+		Skelet vrouw? (18)
0105	1		6	Bot	8		Schedel en onderkaak, gefragmenteerd
0106	1	35	6	Bot			Skelet vrouw? (19)
0107	1	41	6	Bot			Schedel baby?
0108	1	34	6	Bot	3		Los bot coupe
0109	1		6	Bot	1		Los bot, dierlijk
0110	1	43	7	Bot			Skelet kind, half (benen doorstoken) (20) deel 1
0111	1	46	7	Bot			Skelet (21)
0112	1	46	7	Metaal	6		Kistnagels skelet 21
0113	1	65	8	Bot			Skelet vrouw? (22)
0114	1	65	8	Metaal	3		Kistnagels
0115	1	48	7	Bot	7+		Los bot, schedel
0116	1	64	7	Bot	1		Los bot, dierlijk: ulna koe
0117	1	52	7	Bot	6		Los bot, oa bovenbeen
0118	1	46	7	Bot			Skelet man? (23)
0119	1	46	7	Metaal	5+		Nagels
0120	1	46	7	Bot			Los bot + bo ^t 2e individu
0121	1	46	7	Bot			Skelet kind (24)
0122	1	46	7	Metaal	2		Kistnagels
0123	1	46	7	Bot	10+		Los bot
0124	1	54	7	Bot	20+		Skelet kind (20) deel 2
0125	1	51	7	Bot			Los bot
0126	1	52	7	Bot			Skelet vrouw? (26)
0127	1	47	7	Bot			Skelet vrouw?(25)
0128	1	47	7	Metaal	2		Kistnagels
0129	1	47	7	Bot			Los bot
0130	1	58	7b	Bot			Skelet (27)
0131	1		8	Aardewerk	1	12de-13de eeuw	Zwart
0132	1	69	8	Bot	20+		Skelet man (28)
0133	1	67	8	Bot	20+		Skelet man (29)
0134	1	68	8	Bot	20+		Skelet man (30)
0135	1	66	8	Bot	20+		Skelet vrouw (31)
0136	1		7- >8	Bot			Los bot
0137	1		7	Metaal			Metaaldetectie
0138	1	6	2	Metaal	15		Kistnagels
0139	1		6	Aardewerk	10	12de-13de eeuw + 15de-16de eeuw	Rood geglazuurd, beige geglazuurd en grijs ongeglaazuurd, mogelijk de vermiste vondst 77

7.3 MONSTERLIJST

Inventarisnr.	WP	Spoor	Vlak	Kwadrant	Profiel	Laag	Beschrijving
0001	1	8	2				Houtskoolstaal
0002	1	6	2				Houtskoolstaal
0003	1	7	2				Buikstaal
0004	1	9	2				Houtskoolstaal
0005	1	13	3				Houtskoolstaal
0006	1	14	3				Houtskoolstaal
0007	1	17	3				Houtskoolstaal
0008	1	20	4				Houtskoolstaal
0009	1	21	4				Buikstaal
0010	1	21	4				Houtskoolstaal
0011	1	24	4				Houtskoolstaal
0012	1	29	5				Buikstaal
0013	1	39	6				Buikstaal
0014	1	39	6				Houtskoolstaal
0015	1	35	6				Buikstaal
0016	1	35	6				Houtskoolstaal
0017	1	31	6				Buikstaal
0018	1	32	6				Buikstaal
0019	1	32	6				Houtskoolstaal
0020	1	37	6				Houtskoolstaal
0021	1	42	6				Houtskoolstaal
0022	1	42	6				Buikstaal
0023	1	65	8				Houtskoolstaal
0024	1	61	7				Houtskoolstaal
0025	1	56	7				Houtskoolstaal
0026	1	54	7				Houtskoolstaal
0027	1	52	7				Buikstaal
0028	1	58	7b				Houtskoolstaal
0029	1	58	7b				Buikstaal
0030	1	69	8				Buikstaal
0031	1	69	8				Houtskoolstaal
0032	1	67	8				Buikstaal
0033	1	68	8				Houtskoolstaal
0034	1	68	8				Buikstaal
0035	1				3		
0036	1				4	H3	Geanalyseerd
0037	1				4	H4	Geanalyseerd
0038	1				4	H5	Geanalyseerd
0039	1				4	H6	Geanalyseerd
0040	1				4	H7	Geanalyseerd
0041	1				4	H7	natuursteenstaal
0042	1	66	8				Houtskoolstaal

Fotonr. (FN)	Spoor/ sporen	Wp	Vlak	Wind- richting	Aard		Datum	Opmerking
					Vlak	Profiel		
0049	OV2	1	4	Z	X		06/08/2021	
0050	SP19	1	4	Z	X		06/08/2021	
0051	SP20	1	4	W	X		06/08/2021	
0052	SP21	1	4	W	X		06/08/2021	
0053	SP20 21	1	4	W	X		06/08/2021	
0054	SP22	1	4	O	X		06/08/2021	
0055	SP23	1	4	N	X		06/08/2021	
0056	SP20	1	4	W	X		06/08/2021	
0057	SP21	1	4	O	X		09/08/2021	
0058	SP24	1	4	Z	X		11/08/2021	
0059	SP25	1	4	Z	X		11/08/2021	
0060	OV1	1	5	Z	X		12/08/2021	
0061	OV2	1	5	W	X		12/08/2021	
0062	SP26	1	5	W	X		12/08/2021	
0063	SP27	1	5	W	X		12/08/2021	
0064	SP28	1	5	N	X		12/08/2021	
0065	SP29	1	5	ZW	X		16/08/2021	
0066	SP30	1	5	ZW	X		16/08/2021	
0067	SP29 30 31	1	5	ZW	X		16/08/2021	
0068	OV1	1	6	O	X		17/08/2021	
0069	OV2	1	6	Z	X		17/08/2021	
0070	OV3	1	6	N	X		17/08/2021	
0071	SP33	1	6	O	X		17/08/2021	
0072	SP34	1	6	Z	X		17/08/2021	
0073	SP32	1	6	W	X		17/08/2021	
0074A	SP36	1	6	W	X		17/08/2021	
0074B	SP35	1	6	W	X		17/08/2021	
0075A	SP37	1	6	O	X		17/08/2021	
0075B	SP39	1	6	W	X		18/08/2021	
0076A	SP38	1	6	O	X		17/08/2021	
0076B	SP38	1	6	O	X		18/08/2021	
0077A	SP39	1	6	W	X		17/08/2021	
0077B	SP32	1	6	W	X		18/08/2021	
0078A	SP40	1	6	Z	X		17/08/2021	
0078B	SP31	1	6	W	X		18/08/2021	
0079A	SP31	1	6	O	X		17/08/2021	
0079B	SP41	1	6	O	X		19/08/2021	
0080	SP37	1	6	Z	X		19/08/2021	
0081	SP42	1	6	W	X		19/08/2021	
0082	SK 15-19	1	6	N	X		19/08/2021	
0083	SP35	1	6	W	X		19/08/2021	
0084	SP34 CP	1	6	O		X	19/08/2021	
0085	SP33 CP	1	6	N		X	19/08/2021	
0086	PR2	1	7	Z		X	20/08/2021	
0087	PR2	1	7	Z		X	20/08/2021	
0088	PR2	1	7	Z		X	20/08/2021	
0089	PR2	1	7	Z		X	20/08/2021	
0090	PR2	1	7	Z		X	20/08/2021	
0091	OV1	1	7	O	X		23/08/2021	
0092	OV2	1	7	N	X		23/08/2021	
0093	SP46	1	7	N	X		23/08/2021	
0094	SP47	1	7	N	X		23/08/2021	
0095	SP48	1	7	N	X		23/08/2021	

////////////////////////////////////

Fotonr. (FN)	Spoor/sporen	Wp	Vlak	Wind-richting	Aard		Datum	Opmerking
					Vlak	Profiel		
0141	PR2	1	9	Z		X	27/08/2021	
0142	PR2	1	9	Z		X	27/08/2021	
0143	PR1	1	9	O		X	27/08/2021	
0144	PR1	1	9	O		X	27/08/2021	
0145	PR1	1	9	O		X	27/08/2021	
0146	PR1	1	9	O		X	27/08/2021	
0147	PR3	1	9	W		X	27/08/2021	
0148	PR3	1	9	W		X	27/08/2021	
0149	PR3	1	9	W		X	27/08/2021	
0150	PR3	1	9	W		X	27/08/2021	
0151	PR4	1	9	N		X	27/08/2021	
0152	PR4	1	9	N		X	27/08/2021	
0153	PR4	1	9	N		X	27/08/2021	

7.5 FIGURENLIJST

Figuur 1: Projectgebied gesitueerd op de topografische kaart met aanduiding van het onderzochte gebied (paars) (© AGIV).	7
Figuur 2: Het projectgebied gesitueerd op de GRB-basiskaart met de perceelsgrenzen, perceelsnummers en de afbakening van het onderzochte gebied (blauwe polygoon) (© AGIV).	8
Figuur 3: Projectgebied gesitueerd op meest recente orthofotografische kaart (paars) (© AGIV).	8
Figuur 4: Overzichtsfoto's vlak 1 (boven) en 2 (onder)	11
Figuur 5: Overzichtsfoto's vlak 3 tot 5.	12
Figuur 6: Overzichtsfoto's vlak 6 tot 8.	13
Figuur 7: Overzichtsfoto vlak 9.	14
Figuur 8: Projectgebied geprojecteerd op het Digitaal Hoogtemodel van Vlaanderen (blauwe polygoon) (© AGIV).	15
Figuur 9: Projectgebied gesitueerd op de bodemkaart van Vlaanderen (blauwe polygoon) (© AGIV).	16
Figuur 10: Projectgebied gesitueerd op de Frickxkaart (blauwe pijl) (© GEOPUNT).	18
Figuur 11: Projectgebied gesitueerd op de Ferrariskaart (blauwe polygoon) (© KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK VAN BELGIË).	19
Figuur 12: Projectgebied gesitueerd op de Atlas der Buurtwegen (blauwe polygoon) (© GEOPUNT).	19
Figuur 13: Projectgebied gesitueerd op de kaart van Vandermaelen (blauwe polygoon) (© GEOPUNT).	20
Figuur 14: Projectgebied gesitueerd op de Popp-kaart (blauwe polygoon) (© GEOPUNT).	20
Figuur 15: Projectgebied gesitueerd op de CAI-kaart (blauwe polygoon) (© AGIV).	21
Figuur 16: Getekende weergave van profiel 4 aan de noordzijde van het onderzochte gebied.	23
Figuur 17: Profiel 4 aan de noordelijke zijde van het onderzochte gebied. Centrale verkleuring ten gevolge van bevochtiging met water om het referentieprofiel bodemkundig te beschrijven.	24
Figuur 18: Allesporenplan: vlak 1-3 (met spoorinterpretaties rechts; grijs= graf, groen= natuurlijk, rood= kuil).	26
Figuur 19: Allesporenplan: vlak 4-6 (met spoorinterpretaties rechts; grijs= graf, groen= natuurlijk, rood= kuil).	27
Figuur 20: Allesporenplan: vlak 7-9 (met spoorinterpretaties rechts; grijs= graf, groen= natuurlijk, rood= kuil, oranje= paalkuil).	28
Figuur 21: Spoor 30 doorsneden door spoor 31 en spoor 29 (links) en verstoord spoor 30 (rechts).	30
Figuur 22: Antropomorf graf (spoor 69) in het vlak (links) en uitgehaald (rechts).	31
Figuur 23: Coupe van spoor 33.	31
Figuur 24: Coupe van spoor 56, een eventuele paalkuil.	32
Figuur 25: Coupe van (v.l.n.r.) sporen 59, 60 en 64. Spoor 64 is een mogelijke paalkuil. Bemerkt hier ook de scherpe ondergrens van de onderste laag in het profiel.	32
Figuur 26: Profiel 1 van de oostelijk wand van het projectgebied waarin de kerkfundamenten te zien zijn.	33
Figuur 27: De omgeving van de profielput (© Marnix Pieters).	34
Figuur 28: Referentieprofiel zonder ingekraste lijnen en met aanduiding van de horizontenummers (© Marnix Pieters).	35

8 BIBLIOGRAFIE

8.1 LITERATUUR

- BOT B. & VANBRABANT E. 2022: *Sint-Martinuskerk (Schelderode, Oost-Vlaanderen). Eindverslag wetenschappelijke vraagstelling*. Sint-Michiels-Brugge.
- DE GROOTE K. 2014. *Middeleeuws aardewerk in Vlaanderen. Techniek, typologie, chronologie en evolutie van het gebruiksgoed in de regio Oudenaarde in de volle en late middeleeuwen (10de-16de eeuw)*, Relicta monografieën 1, Brussel.
- LEYS R. 1965: *Bodemkaart van België. Verklarende tekst bij het kaartblad Gavere 70 W*, Centrum voor Bodemkartering, Gent.
- LOUWAGIE G. & LANGOHR R. 2005a: 2.1. Pedo-lithostratigraphical analysis, In: Crombé P. (ed): *The Last Hunter-Gatherer-Fishermen in Sandy Flanders (NW-Belgium). The Verrebroek and Doel Excavation Projects. Volume 1: Palaeo-environment, chronology and features*, Archaeological Reports Ghent University 3, 27-107.
- LOUWAGIE G. & LANGOHR R. 2005b: 2.1. Appendix D. Soil morphological, physical and chemical data, In: CROMBÉ P. (red): *The Last Hunter-Gatherer-Fishermen in Sandy Flanders (NW-Belgium). The Verrebroek and Doel Excavation Projects. Volume 1: Palaeo-environment, chronology and features*, Archaeological Reports Ghent University 3, 374-430.
- MIKKELSEN J., AMPE C., COOLS N., DEVOS Y., DONDEYNE S., OORTS K., PIETERS M. & LANGOHR R. 2022: Veldhandleiding voor het beschrijven van bodems bij archeologisch onderzoek in Vlaanderen, Handleiding agentschap Onroerend Erfgoed 29. <https://doi.org/10.55465/TJAE3292>.
- PIETERS M. 2014: Jardins et transformation des sols: caractéristiques et interprétations, in: VAN OSSEL P. & GUIMIER-SORBETS A.-M. (eds.): *Archéologie des Jardins. Analyses des espaces et méthode d'approche*, (= Archéologie et Histoire Romaine, 26), 113-118 & 216, Montagnac.
- VAN DEN DORPEL A., VANBRABANT E. & BOT B. 2022: *Sint-Martinuskerk (Schelderode, Oost-Vlaanderen). Archeologierapport*, Sint-Michiels-Brugge.
- VAN HUFFEL C., VAN EYNDE M. & MOENS J. 2021: *Schelderode – Sint-Martinuskerk (Oost-Vlaanderen). Archeologierapport*, Brussel.

8.2 INTERNETBRONNEN

- AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED, 2020. Geoportaal. Available at: <https://geo.onroerenderfgoed.be>.
- AGIV, 2021a. Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen: Bodemkaart.
- AGIV, 2021b. Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen: Digitaal Hoogte Model.
- AGIV, 2021c. Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen: Grootchalig Referentiebestand (GRB).
- GEOPUNT, 2021a. GEOPUNT VLAANDEREN: Atlas der Buurtwegen Vlaanderen (ca1840). Available at: <http://www.geopunt.be>.
- GEOPUNT, 2021b. Geopunt Vlaanderen: Gewestplan. Available at: www.geopunt.be.
- IOE, 2021. Inventaris Onroerend Erfgoed. Available at: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be>.
- KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK VAN BELGIË, 2021. Toelichting: Ferraris (kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden). Available at: http://belgica.kbr.be/nl/coll/cp/cpFerraris_nl.html.
- <https://thesaurus.onroerenderfgoed.be/conceptschemas/ERFGOEDTYPES/c/1255> (geraadpleegd 12 oktober 2021).

<https://id.erfgoed.net/archeologie/eindverslagen/1858> (geraadpleegd 3 april 2023).

<https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/36618> (geraadpleegd 3 april 2023).

<https://id.erfgoed.net/themas/14216> (geraadpleegd 3 april 2023).

